
ALBERT G. HAUF I VALLS

**UNA VERSIÓ VALENCIANA
QUATRECENTISTA
DESCONEGUDA
DE LA *OBSIDIONIS RHODIE*
DE GUILLAUME CAOURSIN**

I. NOTA INTRODUCTÒRIA

Dec a l'enyorat amic i mestre Francesc de Borja Moll, un vell interès pel curiós *Liber Elegantiarum* del valencià Joan Esteve. L'esperó d'una amable i molt generosa dedicatòria va ajudar-me, certament, a iniciar amb curiositat la lectura de la lliçó magistral que el filòleg menorquí va pronunciar a la càtedra Milà i Fontanals de Barcelona (Moll 1960). Però a mesura que m'anava ensinistrant en el text de la conferència em sentia cada vegada més fascinat per una recerca gairebé detectivesca que, gràcies al considerable bagatge cultural de l'investigador menorquí, li permeté de retrobar en les pàgines a primera vista indigestes del mamotret quatrecentista, el ritme i la saba viva d'algunes historietes llatines de tan escabrosa com saborosa lectura, que Moll va resseguir i identificar durant algunes de les seves escapades a Florència i a la Vaticana. De la lliçó de Moll en vaig aprendre essencialment el mètode, però restà viva la curiositat i el desig d'explorar algun dia *manu propriae* aquell cabal de materials tan heterogenis que ens va llegar Esteve. Una de les benemèrites iniciatives del Prof. Germà Colon em va permetre finalment de manejar el *Liber Elegantiarum* en la tranquil·litat del seient familiar. I tot fullejant les pàgines del bell facsímil, vaig sentir revifar la vella flama i com es reproduïa, si bé ara en circumstàncies més confortables, la mateixa reacció que va estimular Moll a redactar les pàgines de la seva memorable lliçó

barcelonina. Comptava tanmateix amb un estímul previ que m'esperonà a continuar amb un cert avantatge la tasca tan bellament iniciada per Moll, segons el qual un ideal treball de reedició i comentari del LE

...quedaria arrodonit fins a la perfecció si hom arribava a trobar totes les fonts, narratives o d'altra mena, d'on Esteve extragué els materials per a elaborar el primer aplec lexicogràfic general de la nostra llengua (Moll:1977, 140).

Vagi, doncs, per endavant el meu agraïment als Profs. Moll i Colon, que m'han ajudat a ensinistrar-me en aquest tema.

Val a dir, que tot i la reconeguda importància del llibre d'Esteve, considerat amb raó pels experts com el tresor més genuí i autèntic del lèxic valencià del s. xv (Colon 1988:15-20 i 1987: XIV-XX), no abunden els estudis específicament centrats en aquest text (Colon-Soberanas: 1985: 44-50; Moll: 1977: 117-140 i 1980: 386-391; Gulsoy: 1959-1962). Com que em consta i sé que hi ha qui treballa l'aspecte lingüístic de manera exhaustiva i competent, la meua aportació no ve essencialment determinada per la recerca lexicogràfica (que, com he dit, ja està en bones mans) sinó que voldria partir d'un enfocament més ampli, d'abast cultural, que deriva en bona part i guarda relació amb la curolla de tractar de reconstruir, dins del possible, una perspectiva de conjunt dels textos i lectures assequibles als escriptors valencians de la generació de Joanot Martorell i de Sor Isabel de Villena, que permeti de situar les obres més brillants dins del context general de les altres lectures que circulaven en aquell moment de terminat.¹

Tenim ara suficient evidència que Martorell aprofitava els materials d'aquelles lectures que considerava més adients, tot fent servir diverses tècniques. Una de les més curioses i que sembla tenir unes arrels escolàstiques –vull dir relacionada amb una praxi docent, concretament amb l'aprenentatge del llatí a les escoles de llatinitat– consisteix a retallar les frases considerades modèliques, bé per l'elegància de l'estil (recordem el suggestiu títol del llibre d'Esteve), o el refinament de la sintaxi emprada. És, sigui dit de pas, una tècnica basada en la mimesi o imitació directa i servil de les estructures de la llengua model que hom vol assimilar. Estic en condicions d'assegurar, perquè n'he fet ús durant una llarga docència *in partibus*, que es tracta d'un mètode d'arel estructuralista infinitament més eficaç que no la pràctica mecànica de la traducció d'una llengua a l'altra, també estimulada per Esteve, que encara ara algunes universitats preconitzen per simple rutina com a model gairebé exclusiu de l'aprenentatge d'idiomes. Tal i com l'utilitza un professor de llengües modernes allò essencial de l'anomenat *transformation drill* consisteix a aprofitar l'esquelet o fórmula sintàctica imitada a fi de crear-ne una altra d'estructuralment idèntica però de contingut semàntic diferent, mitjançant la substitució o transformació parcial o total dels lexemes de la frase model, aprofitant un assortit com més vast millor de sinonímies. Però, ben mirat, sembla que els nostres avantpassats no es preocupaven massa pel procés de trans-

(1) I en aquest sentit aquest treball forma part i s'integra en el projecte de recerca Núm. PS91-0160 de la DGICYT dins del PSPGC.

formació semàntica i sovint es limitaven a copiar el model d'una manera gairebé textual i maquina, introduint uns canvis mínims, fàcilment detectables. Això ens permet, no solament de reconstruir aquells models tal i com els van llegir de bell antuvi els nostres clàssics, sinó també de copsar allò que els va interessar més, o sigui, el que cercaren i trobaren en la seva «llició» dels textos que van escollir o tenien més a mà.

L'estudi del llibre d'Esteve, va ajudar-me a una millor comprensió del procediment que fa servir Martorell a l'hora d'assimilar, per exemple, la producció de Joan Roís de Corella, al temps que m'obligava a replantejar-me la qüestió de les fonts emprades pel mateix Esteve (Hauf, 1993: 69-70). Sembla evident, i ho explico en un altre lloc (Hauf, en premsa), que el recull d'Esteve és en més d'un sentit pura dinamita revolucionària i en cap manera podia anar destinat a caure en les mans dels jovenets tendrals que freqüentaven els *gymnasia* valencians. Com d'altres curiosos productes literaris locals de la mateixa època sembla més aviat una obra que fa l'ullet a la colla de lectors específics a qui va destinada. Lectors d'altra banda prou madurs i suficientment ensinistrats per a saber extreure el gra de la palla i disfrutar de les petites perles disperses ací i allà –com ous de Pàsqua proveïts d'un mordaç fulminant retardat– dins el profús i laberíntic brancatge dels materials més innocus on fàcilment podia perdre's la inquisidora mirada d'un censor no massa interessat pels diccionaris ni per la filologia! Cada sàvia troballa bastava per a reconstruir un text sovint ben escabrós, del qual només els més llegits i saberuts en tenien la clau i estaven per això en condicions de lluir-se oralment amb una brillant i proçaç glossa explanatòria, en el recer del cau consagrat de la tertúlia. De fet, si una sola frase-recordatori bastava i sobrava perquè un predicador recordés tot un exemple hagiogràfic, què podia impedir que una breu entrada de diccionari no evoqués també una càustica historieta anticlerical del Poggio, goludament reinventada i públicament narrada entre rialles còmplices per algun dels contertulians? Tanmateix la censura inquisitorial no badava gens ni mica ni era tan confiada i candorosa com ara això, i tal com han assenyalat sagaçment Colon-Soberanas (1985:44), «l'estampació a l'estranger fa sospitar que potser s'hi presentà mant entrebanc», i que «el cas del llibre d'Esteve és semblant al del *Saltiri* de Roís de Corella, imprès igualment a Venècia, per esquivar prohibicions inquisitorials».

Retornant al meu propòsit fonamental, el que voldria indicar ací és precisament que obres com el *Tirant* no surten del no res. Pressuposen no solament l'assimilació prèvia d'un esperit boccaccià arribat de les costes d'Itàlia (Hauf: en premsa), sinó també la lectura de nombrosos textos historiogràfics. Tothom sap que el cavaller francès de l'Orde de la Garrotera passa de l'àmbit nord-europeu al mediterrani per alliberar Rodas del setge turc. Moll, que ja havia cridat l'atenció sobre el fet que Esteve a més de receptes culinàries, frases sentencioses, fragments de clàssics llatins i en especial certes agosarades facècies del Poggio (i ací rau la seva fonamental contribució a l'estudi de les fonts d'Esteve), havia assimilat alguns trossos de narrativa històrica, arribà a la sàvia conclusió que una d'aquestes obres era precisament «una crònica de uno de los

numerosos asedios de aquella plaza por los turcos». I com que els setges més importants del 1522 i 1480 són posteriors a la data de 1472 que llegim en la dedicatòria del llibre d'Esteve, inferia també que « aun suponiendo que entre la dedicatoria del libro y su redacción definitiva hubiesen mediado algunos años (cosa posible desde luego)», difícilment podia tractar-se del setge de 1480. D'ací que anotés la possibilitat que es tractés del mateix setge del 1444 descrit per Francesc Ferrer (Moll 1960: 33). En principi fou aquesta suposada possibilitat la que m'impulsà a acceptar com un *divertimento* la tasca de reconstruir de mica en mica aquella font hipotètica cercant de descobrir el lligam lògic dels fragments dispersos dins l'enorme *puzzle* o trenclacosques del diccionari d'Esteve, on les entrades es distribueixen, com bé ha indicat Colon, d'una manera que cal qualificar de bastant erràtica, per no dir caòtica. Tot i que Moll deixava prudentment la solució del problema i l'estudi d'aquesta font històrica en mans de «los historiadores del Oriente mediterráneo», cosa que en principi m'excloïa i m'exclou, aviat va resultar-me evident que les freqüents al·lusions al gran turc situaven l'acció en un marc històric posterior a la caiguda de Constantinoble, i que el mateix Esteve ens dóna totes les pistes necessàries, copiant fins i tot la data exacta del setge de Rodes de 1480. Això, com he pogut constatar després tot revisant la bibliografia pertinent, també ho va arribar a esbrinar Moll (1977:118, n.2), gràcies a una comunicació escrita del Prof. Marinescu, un dels millors experts en aquesta matèria. En tot cas, resulta massa evident, i la present edició ho demostrarà amb escreix, que la referència al setge de Rodes és quelcom més que una mera al·lusió i no solament serveix de *terminus a quo* que prova de manera irrefutable, tal com ja insinuaven Colon (1988: 15) i Colon-Soberanas (1985: 44), que la data de la dedicatòria del LE és un error i que cal, com a mínim, llegir MCCCCLXX[X]II en comptes de 1472, sinó que permet també de precisar puntualment la possible font, ja que només ens han arribat dues descripcions del famós setge del 1480. La més coneguda, important i original –aprofitada sense embuts per Esteve– és la de Guillaume Caoursin, vice-canceller de l'Hospital, coneguda i àmpliament divulgada sota el títol de *Obsidionis Rhodiae urbis descriptio* o *Obsidio Rhodia*.²

Es tracta d'un text destinat a satisfer la natural curiositat de l'Europa cristiana, morbosament fascinada per l'amenaça turca. Combina, d'una banda, algunes de les característiques que ara mateix pot tenir el reportatge periodístic més exclusiu, interessant i sensacionalista, sobre un fet històric de candent actualitat. En aquest sentit constitueix sens dubte la millor font cristiana d'informació sobre els esdeveniments del setge, descrits *a posteriori* en forma de testimoni directe i presencial per un dels actants. D'altra banda, el relat és, alhora, una *oratio laudatoria* discretament retòrica, si bé al meu petit entendre no d'una llatinitat tan exquisida i extraordinària que justifiqui un aprofitament tan extensiu que la col·loca per damunt dels grans clàssics com Virgili, Terenci, Ciceró, Aulus-Gelius, Macrobi, etc., especificats com a models en la dedicatòria del LE, cosa que també ens pot dir alguna cosa de la qualitat objectiva de l'esforç

(2) La segona és la d'un tal Marie Dupuis (1481) i se n'ha perdut l'original. L'obra ens ha arribat gràcies a l'Abbé René d'Aubert de Vertot (1786: 598-616), segons informa Setton (II, 1978: 347, n. 3), el qual n'aprofita alguns fragments en les seves notes.

humanístic de Joan Esteve i de les seves peculiars preferències. El llibret traspua de principi a fi l'*ethos* èpic, militant i providencialista de la millor cavalleria cristiana i sembla escrit des d'una pleníssima fe i total convicció en la certesa d'aquests principis. Això converteix la història narrada en una mena de *western* medieval on les fronteres del bé i del mal queden des del principi clarament delimitades pel clarobscur sacralitzat d'un horitzó èpic de croada, en més d'un punt reminent de la vella *Gesta Francorum*. Tal perspectiva pressuposa ja d'entrada un *parti pris* de part del possible lector i una victoriosa objectivitat, no cal dir que totalment subjectiva, imposada per la veu testimonial de l'autor. La intencionalitat més evident, a més de la noticiera ja esmentada i la de lloar Déu, és la de donar a conèixer i exaltar el paper brillantíssim dels cavallers de l'Hospital, molt ben representats en la figura heroicament senyera del seu mestre Pierre d'Aubusson, i a recordar i agrair el suport del rei Ferran de Nàpols i del Papa, tractant d'aquesta manera de revifar l'esperit de croada contra els turcs enfront d'una Venècia abstencionista o d'una Gènova que col·laborava obertament amb l'enemic, que per aquelles mateixes calendes –cal no oblidar-ho– havia ocupat Otranto i amenaçava la mateixa Itàlia. Les circumstàncies del tema tractat converteixen la narració en una pura gesta on predomina la descripció d'episodis bèl·lics puntuals i localitzats entorn al recinte d'una ciutat medieval fortificada, amb l'explicació dels preparatius de l'atac, els detalls del que ara denominaríem cruel guerra d'atrició i psicològica, les sortides, traïcions, estratègies, i la mobilització general i solidària de tota la població civil, que participa activament en les obres defensives sota els cops esfereïdors d'armes noves terribles i devastadores, de dimensions mai no vistes i inusitades. Com podem constatar aviat, aquests episodis de major intensitat èpica són els més aprofitats per Esteve. D'ací la repetida insistència en la utilització d'un registre bèl·lic que ara és possible contrastar amb els interessants materials exhumats per Alomar (1993). Són moltíssimes les pàgines del diccionari d'Esteve on encara ara reviu i ressona el fragor d'interminables combats entorn a la mola de Sant Nicolau o la muralla dels jueus o de la llengua d'Itàlia. Tantes, que arriben a crear la impressió d'un evident desequilibri i converteixen el d'OR en una de les fonts més importants utilitzades per Esteve, fins al punt que hom podria arribar a demanar-se si aquest sentia alguna especial fascinació pel llibret de Caoursin, o tenia alguna connexió específica amb els fets narrats, amb Rodes o amb els cavallers de l'Hospital. ¿Es va deixar seduir per la novetat o el sensacionalisme del tema, o es tracta tot plegat d'una pura coincidència que encara ara reflecteix de manera indirecta la importància que hom va donar a la notícia d'aquella victòria contra els turcs?

En efecte, l'obreta de Caoursin, redactada en llatí, es va difondre amb una extraordinària rapidesa. Encara ara historiadors tan ben documentats i de la solvència d'un Setton (1978: 347-363), Butler (s.d., 1980?) i Brockman (1969) n'aprofiten la substància i en fan una síntesi, en llurs descripcions del setge. N'hi ha edicions primerenques de Roma (1480-1482?: Hain-Copinger, 4356), Venècia (1480?), i Barcelona (s.ll. però

amb lletres de Joan de Salzburg i Pau de Constança o Hurus, 1481), i (s.ll., Joan Snels, 1482), anteriors a la compilació de les obres del mateix Caoursin editades a Ulm amb unes xilografies d'una gran minuciositat i força expressiva (Joan Reger, 1496: Hain 4369). Aviat fou traduïda a diverses llengües europees. El mateix autor, que pertanyia a la llengua d'Auvergne, en degué produir una versió francesa manuscrita paral·lela a la llatina, no sé si publicada amb la versió francesa dels *Stabilita Militum Hierosolymitarum* (Ulm 1496, Venècia 1495: Hain-Copinger 4364), apareguda a París el 1493 i feta fer pel mateix d'Aubusson. Ara per ara tinc notícies, segurament incompletes, d'una *Descriptione della obsidione della citade Rhodiana* (s.ll. n.d.: Hain-Copinger, 4360) italiana, potser coneguda pel nostre Esteve; de la versió anglesa de Johan Kay (1482?), dedicada al rei Eduard IV d'Anglaterra; de dues edicions alemanyes (s.l., 1502 i Strassbourg, M.Flach, 1513), i de la danesa de Gotfred Ghemens del 1508.³

Tanmateix ningú no ha indicat, que jo sàpiga, l'existència de traduccions a cap de les llengües peninsulars, tot i que la remarcable presència d'un notabilíssim contingent de cavallers de la impròpiament anomenada llengua «d'Aragó i de Catalunya» (només superat pel conjunt dels de les tres llengües ubicades en França) hauria explicat amb escreix l'existència d'alguna traducció aragonesa o catalana d'un text en molts sentits ben remarcable.⁴ De fet, l'edició llatina de l'OR sembla que fou un dels primers llibres sortits de les premses barcelonines gràcies, com bé resa l'*explicit*, a la gestió o mecenatge del «venerable Frare Domènec Salvador, tresorer de la castellania d'Amposta».⁵ Els mateixos cavallers aragonesos i catalans divulgaren segurament aquesta peça memorable de propaganda arreu de la Corona d'Aragó, inclòs el Regne de València. Però és gràcies al *tour de force* que representa l'exercici d'assimilació i de desmembrament sistemàtic del text base llatí, dut a terme per Joan Esteve, i de l'exercici invers, igualment laboriós de reconstrucció dels *disiecta membra*, que ara publiquem ací, que tenim a l'abast els fragments més interessants i dinàmics d'una versió en llengua catalana, poc o no gens coneguda, i almenys que jo sàpiga, no identificada fins ara amb pèls i senyals.

De moment tot fa pensar que el text de la versió és degut al mateix Esteve. La relativa freqüència amb què «en traduir una frase llatina, posa dos o tres sinònims del mateix mot, sembla demostrar que Esteve no copiava les frases d'un text ja traduït al català» (Moll 1977: 138-139) i «acut sempre a la seva minerva i no pas a escrits en vulgar preexistents» (Colon 1988: 16), però la qüestió requereix potser un estudi més detingut, ja que les variants poden ser degudes a la mateixa tècnica pedagògica de fer servir el màxim tolerable de sinonímies i variants del text aprofitat, mètodes encara ara sistemàticament emprats en la docència basada en les traduccions i també, com molt bé ha demostrat Wittlin (1991), en les mateixes traduccions escrites. Brindo a l'atenció dels estudiosos i curiosos el resultat, que crec que no necessita massa més comentaris, d'anar engalant i de retornar al context del llibre d'on provenen originàriament els fragments procedents de l'OR de Caoursin detectats fins ara. A més del seu interès

(3) Notícies que extrec dels catàlegs de la BN de París (1925), British Library (1975), García Rojo (1945: nr. 485), Brunet (1860: col. 1556-1557), i López Serrano (1947:2-6), on hi ha més referències a les entrades dels clàssics repertoris bibliogràfics referits a Espanya més coneguts. Esmento ací *passim* les més generals dels vells repertoris de Hain, millorat per Copinger, sense ànim de voler fer ací un estudi tècnic del tema. Hi ha reproduccions facsímils de l'ed. de Kay (1975 i 1970) i una altra de l'ed. de Johan Snels, 1482 (1910).

(4) Marinescu va dedicar tot un llibre, resum de molts altres treballs anteriors, que maiauradament no va arribar a imprimir-se del tot i del qual recentment hom ha exhumat els plecs impresos (unes 265 pàgs.) en l'IEC, a *La politique Orientale d'Alfonse V d'Aragon, Roi de Naples (1416-1458)*. Dedicat tot el c. 4, pàgs. 45-70 a explicar amb pèls i senyals l'importantíssim paper que jugaven els «catalans» a Rodes, i el dels cavallers de Sant Joan de Jerusalem de Rodes en el marc de la política del Magnànim. Que aquesta presència catalana era encara important ho demostra el fet, explicat per Setton (1978:346, n.1), que el dia de l'elecció d'Aubusson com a Mestre hi havia a Rodes, 65 cavallers de la «llengua d'Aragó i Catalunya», 16 de la llengua de «Castella i Portugal», 37 de la llengua d'Itàlia, 16 de la d'Alemanya i 14 de la d'Anglaterra, amb un total de 110 francesos, cosa que explica potser l'elecció d'un francès, però és tot un indicatiu del considerable pes específic de la castellania d'Amposta. No cal dir a quina llengua pertanyien els valencians i mallorquins.

5. Vegeu més avall l'*explicit* del llibre, i el breu pròleg de l'edi-



lingüístic ja reconegut per tothom, crec que l'edició que oferim és també un document viu de la classe de textos historiogràfics de caràcter èpic i estratègic bastits sobre una realitat aleshores immediata que circulaven a finals del segle xv i eren assequibles als lectors cultes poc abans de la publicació del *Tirant*. Basta fixar-se en les parts del llibre on els manlleus d'Esteve són més freqüents, per a detectar una clara preferència per l'acció. La lectura d'alguns dels fets heroics narrats per Caoursin, com ara la gesta d'aquell mariner experimentat (*nauta rerum maritimarum non ignarus*) que nedant sota l'aigua deslliga l'àncora fixada al peu de la mola de St. Nicolau amb una gúmena inutilitzant el pont de fusta enemic, i és després generosament premiat pel gran Mestre; la presència de naus carregades de combustible (*cimbe combustibiles...qui in oppugnatione incendantur*) destinades a pegar foc els vaixells enemics; la preparació de granades de foc grec; la glorificació de Pierre d'Aubusson, presentat com un model de cavaller i d'estrateg experimentat, que combina l'enginy amb la força i és un exemple de valentia i de diligència summes; i, molt especialment, el *gran finale* de l'arribada victoriosa de les dues naus de socors enviats des de Nàpols (cf. amb els c. 104-105 del *Tirant*), recorden episodis de la gran novel·la valenciana i són elements que cal conèixer i tenir ben en compte, i que permetien establir més d'un contacte entre la realitat i la ficció. A València tothom sabia aleshores que aquelles dues naus mítiques que van rompre el setge turc de 1480 eren de patrons valencians. La que va entrar primer fou la del capità Lluís Peixó (Setton 1978: 347; Roca 1556: f. 86 v, en diu Pexón); l'altra era d'un tal Francesc Pastor. I molts, apartant-se una mica del text de Caoursin, devien associar, com fa el mateix Roca, aquell final victoriós del setge amb l'arribada del setè de cavalleria, representat com hem dit per coneguts personatges valencians:

...de que se holgaron tanto lo cercados que no hizieron otro en dos días que fiestas con grandes fuegos y sonas de campanas...los enemigos, en viendo tan gran socorro a los cercados perdieron la esperanza que tenían de tomar la ciudad y así determinó el baxa de partirse de la empresa.

El gran mestre Pedro de Abusson...dio muchas dádivas a los dos capitanes valencianos y en memoria perpetua del beneficio que dellos rescibio, los firmo privilegio que pudiessen poner en sus armas la cruz blanca de aquella religión como oy dia sus descendientes en memoria de aquella gloriosa hazaña pintan en sus insignias...(Roca, loc. cit.)

Tot això potser ajuda a explicar, si més no, la qüestió de la recepció del *Tirant*, a la qual al·ludeix Fuster (1993:13 i 19), o sigui el com i perquè els editors s'arriscaren a imprimir set-cents exemplars d'un llibre on els lectors podien tornar a llegir en clau novel·lística episodis com el de l'alliberament de Rodes, contrastant la ficció amb una realitat prou coneguda per altres camins. Això sense oblidar la delicada qüestió, també plantejada per Fuster (1993:17-19, 22) i d'altres (Ferrando 1933; Wittlin 1993 i 1990),

ció facsímil fotogràfica de López Serrano (1947:3-5) de l'incunable conservat en la Biblioteca del Palau reial de Madrid, que és el que faig servir en la present edició.

de si el *Tirant* de 1490, era o és el mateix que l'originalment escrit per Martorell abans del 1465! Qüestió que cal, com a mínim, tenir present i no tractar d'amagar dogmàticament sota cap catifa, i que requereix un bon coneixement i estudi previs de textos com el que publiquem i dels que encara poden quedar per investigar.

Sigui com sigui, crec ben oportú de donar a conèixer el resultat de la meva reconstrucció feta amb els criteris següents:

Faig servir com a base el text de l'edició llatina de Barcelona, 1481, *en cursiva* i reproduït amb total fidelitat, sense normalitzar les grafies **u/v**, ni **i/j**, però introduint punts i comes i nombrosos punts i apart per a facilitar la comprensió i la lectura. He desenvolupat les nombroses abreviatures de tota classe, tal com he fet també amb el text d'Esteve.

Els fragments de Caoursin fins ara detectats en el LE van en *negreta cursiva*, seguits, dins parèntesi, per les nombroses variants determinades, bé per l'adaptació del text a un context més genèric (*turchi*, p.e. serà substituït per *inimici*, etc), l'ús d'una altra edició, o a causa dels innumerables errors de còpia i tipogràfics.

Corregeixo aquestes errades de manera automàtica i sense indicar-ho quan es tracta de badades mecàniques, com ara la substitució de **n** per **u**, però les assenyalo quan són més importants, copiant dins parèntesi la paraula corregida precedida d'asterisc: **més** (*mos).

Quan Esteve només ha modificat l'ordre de les paraules del text barceloní de 1481, em limito, a fi d'evitar repeticions, a indicar-ho fent servir les inicials de les paraules trastocades, seguides d'un punt: *subsidia quoque a longinquis regionibus Rhodios expectare (a longis r.s.e., E)*. En casos com el suara esmentat tampoc no indico les omissions de mots com *quoque* i *Rhodios* en el text d'Esteve (*E*), ja prou especificades pel mer fet d'anar *en cursiva* i no en *cursiva negreta*, com el text llatí del LE.

El text català de la traducció d'Esteve es reproduïx dins parèntesi en lletra normal a continuació del text llatí del LE, i seguit sempre del número de la pàgina del facsímil i també d'una lletra que indica la columna, i d'un número que correspon a l'entrada o calderó dins d'aquesta columna. El transcriu també amb tota fidelitat, d'acord amb les normes d'ENC. Per regla general la versió correspon a les mateixes ratlles de l'original llatí, però en alguns casos Esteve no ha retallat bé el text, i sobren o manquen frases no sempre traduïdes. D'ací l'espòrànica presència de fragments llatins on hi ha anotades variants sense, però, que hom hi trobi cap mena de versió.

Remeto sovint a les entrades repetides o a versions diferents del mateix Esteve. Però he donat sempre preferència als fragments més llargs sobre els lexemes aïllats i fóra de context, que Esteve també aprofita.

Per raons d'espai no he anotat puntualment el text, però el lector interessat trobarà tota la informació necessària per a una perfecta comprensió dels esdeveniments històrics, llocs, personatges, etc., que s'hi detallen, en les substancioses notes del tantes vegades esmentat llibre de Setton (1978: 346-363), que va escorcollar els arxius mal-

tesos. Tanmateix, a fi de facilitar una comprensió global no sempre fàcil pels qui només poden llegir el text català editat, he enllestit també una breu sinopsi argumental. La divisió en parts tot i ser meua no és del tot arbitrària; respon, més o menys, als principals episodis descrits. Per a més bibliografia general sobre els Hospitalers i el seu paper en relació amb la cultura medieval, amb una referència al manuscrit llatí de l'obra de Caoursin conservat a París, remeto al llibre de Waldstein-Wartenberg (1988: 204). Barber (1980: 145), reproduïx una de les belles miniatures d'aquest Ms. (*llatí 6067 de la BNP*, f.33v).

2. SINOPSI ARGUMENTAL

I. Preliminars del setge (ff. 1r- 5r).

Cap al 1479, Mahomet II, soldà de l'imperi turc, decidí de conquerir Rodes, mogut pel consell d'alguns renegats, dos d'ells d'origen grec. El primer, Antoni Meligalos, era un ressentit que obligat per problemes econòmics havia abandonat Rodes amb mapes de les fortificacions de la ciutat i s'havia refugiat en Constantinoble, on va establir contacte amb Mesih Pasha, un grec també renegat, membre de la família dels Paleòlegs, al qual aviat va convèncer de la possibilitat d'apoderar-se sense esforç de la seu dels cavallers de Sant Joan. Un altre curiós personatge que tenia fama de bruixot, anomenat Demetrios Sophianos, també grec i natural de l'antiga colònia veneciana del Negropont, que havia viscut en Rodes i coneixia bé la ciutat, corroborà la informació de Meligalos sobre la debilitat de les muralles, la manca de provisions, etc. Aquestes declaracions reflectien certament la situació anterior a l'anomenament del nou mestre Pere d'Aubusson, el qual havia actuat de manera expeditiva per tal de suplir les anteriors mancances. D'ací que els consellers del Gran Turc més ben informats rebutgessin la intel·ligència d'ambdós grecs. Tanmateix va decidir la balança a favor de l'empresa un tal mestre Jordi, enginyer alemany expert en artilleria pesada i tècniques de setge, resident de feia temps a Constantinoble amb la seva família, i bon coneixedor de Rodes on havia viscut abans del 1460. Aquest expert, que comptava amb la confiança del soldà, aportà també els seus plànols i notes personals sobre les defenses de la ciutat. La seva opinió resultà definitiva, ja que, d'altra banda, Rodes era per molts motius un objectiu estratègic feia temps ambicionat pel soldà. L'exèrcit, sota el comandament de Mesih Pasha, al qual acompanyava l'esmentat Sophianos, va iniciar per terra i per mar l'aproximació a l'objectiu tractant d'aconseguir el factor sorpresa, però d'Aubusson, que tenia un bon servei d'espionatge que el mantenia ben informat dels moviments enemics, va prendre totes les mesures necessàries per a la defensa dels castells de St. Pere de Bodrum, Cos, Ferclos, Lindos i Monolithos. Tota la població va refugiar-se dins la ciutat no sense arreplegar abans d'hora la collita de blat, tallar els arbres fruiters i fer totes les provisions necessàries. Mentre la infanteria turca

avançava per terra fins arribar a la badia de Màrmara (Fisco o Physcos), una flota turca de 120 veles establia un cap de pont i desembarcava el material pesant en la costa NO de l'illa prop de la muntanyola de St. Esteve, sota les mirades curioses de la població, per a procedir acte seguit al transport de la tropa. Això s'esdevingué el 23 de maig del 1480.

II-III-IV. Comença el setge. Primer atac a la mola de St. Nicolau. La traïció de Jordi l'alemany (ff 5r-7v)

Després de les primeres escaramusses, els turcs van situar tres enormes catapultes dins l'hort que hi havia a la vora de l'església de St. Antoni a fi de concentrar l'atac en la mola o castell de St. Nicolau que controlava els accessos als dos ports. Els cristians reaccionen col·locant bombardes en el jardí de la llengua d'Auvergne, a fi de neutralitzar aquestes màquines. El mateix dia l'esmentat mestre Jordi va presentar-se davant la murada, al costat del palau del gran mestre, sol·licitant de ser admès dins la ciutat. Interrogat sobre la causa de la seva defecció, va explicar que ho feia impulsat pel zel de la religió cristiana, proporcionant acte seguit informació sobre les forces enemigues, segons ell integrades per un contingent de 100.000 homes (!), amb setze enormes màquines capaces de disparar pedres rodones de nou pams de diàmetre. Sobre les vertaderes intencions del trànsfuga hi havia opinions encontrades: alguns el consideraven com un espia, i unes missives llançades amb fletxes des del camp enemic augmentaren encara més aquestes sospites. Tanmateix el mestre el va posar sota custòdia i li encomanà l'artilleria. Els turcs concentraren la seva en la mola de St. Nicolau, que, un cop ocupada, els hauria permès un sistemàtic bombardeig de les torres de la ciutat des d'una posició més elevada. L'impacte de més de tres-cents projectils va derruir la fortificació, però el gran mestre en una barqueta dirigia noves obres de defensa, col·locant-hi tropes escollides que van obtenir una assenyalada victòria en el primer assalt de les galeres turques, en el qual els turcs van tenir set-centes baixes.

V. L'atac a la murada dels jueus (ff 7v-9v)

Davant aquest fracàs els turcs cercaren de diversificar l'atac a fi de distreure els defensors i van col·locar nou enormes peces d'artilleria davant la murada del barri jueu o Giudecca al sud-est de la ciutat. Els colps de les bombardes eren tan esfereïdors que es podien sentir des del Castell Roig o Castell Alfonsí. D'Aubusson, amb l'acostumada diligència, havia fet bastir, amb la col·laboració general, una tanca i un fossat darrera la muralla atacada i fet esbucar les cases. El foc creuat i constant de l'enemic causà el pànic de la població que cercava refugi arreu en els llocs més recòndits. Tanmateix, miraculosament, gràcies a les constants oracions del poble i els refugis de bigues on

trobaren recer les dones i els infants, les víctimes d'aquest constant bombardeig van ser molt poques. Un complot turc per enverinar el gran mestre va fracassar quan el primer dels dos conspiradors fou empresonat i executat després de confessar la trama. D'altra banda hom desfeia de nit les obres que els turcs bastien de dia, i un comando de 180 joves ben triats protagonitzà una victoriosa sortida nocturna.

VI. Nou atac a St. Nicolau i destrucció del pont de barques (ff 10r - 12r)

En una segona temptativa els otomans van bastir damunt bótes un pont de fusta capaç de travessar el port de Mandraki, i suficientment ample per a permetre el pas de rengleres compactes de soldats en formació de sis al front. Projectaven d'acostar-lo a la torre mitjançant un curiós enginy format per una gúmena passada per l'anella d'una àncora que hom havia fixat el peu de la mola, de manera que tot estirant la corda la tensió d'aquesta movia el pont cap a l'altre costat. Descobert l'enginy, un mariner experimentat, nedant de nit sota l'aigua va desclavar l'àncora, i fou generosament premiat per aquesta proesa. Els turcs, decebuts, van construir un pont de barques i decidiren d'atacar amb el suport de trenta galeres i de vaixells auxiliars carregats de peces d'artilleria. D'Aubusson, com tothom convençut que la salvació de la ciutat depenia de la defensa de la torre, va col·locar-hi una brigada d'un miler d'operaris que de nit i dia fortificaven aquell reducte. La nit del 18 de juny els turcs iniciaren l'atac per mar i terra, però trobaren els cristians ben preparats que els reberen amb el foc intens de les seves bateries i assoliren de destruir el pont i quatre galeres i vaixells de suport. Els enemics que havien desembarcat en la mola van ser anihilats. El combat durà tota la nit, il·luminada per la resplendor del foc grec i de les canonades, fins a les deu del matí de dia 19, quan es va fer evident el triomf dels defensors. El port era ple dels cossos morts dels turcs, els quals, segons informació dels desertors, van perdre 2.500 soldats, entre els quals hi havia personalitats importants i un gendre del gran soldà. El desastre va desmoralitzar el Pasha, durant dies reclòs dins el seu tendal.

VII-VIII. L'expugnació general de la ciutat. Mort de Jordi el traïdor (ff 12r-14v)

L'enemic, una vegada perduda l'esperança d'expugnar la mola de St. Nicolau, decidí de reiterar l'atac a les murades. Excava trinxeres, cobertes de troncs i de brancam, fins a la vora mateixa del fossat, que arriba a emplenar de pedres de manera que podia accedir ja a la ciutat pel pendent format per la ruïna de la murada. Una vegada més d'Aubusson organitzà sàviament la defensa després de discutir la situació amb els priors, comandants de les diverses llengües i representants de la comunitat llatina i grega, entre els quals hi havia casualment un nebot seu al qual havia anomenat capità de la ciutat. Hom va bastir ràpidament un trabuc i excavar una cava sota la muralla que

permeté els assetjats d'extreure les pedres del fossat. Vist l'estat desastrós d'alguns panys de murada, el gran mestre féu construir-ne una altra de gran espessor, i baluards de tota classe on hi havia provisió de granades de foc grec (fetes amb gerres plenes de pega i sofre i sacs de cuiro amb pólvora mesclada amb llimadures de ferro), i també rodes grans de fusta destinades a ser impulsades costa avall contra l'enemic. D'altra banda mestre Jordi, consultat sobre noves mesures defensives, va demostrar-se lent i reaci a respondre. A més, hom va rebre missatges de l'enemic que l'incriminaven. Empresonat i interrogat, va caure en contradiccions; sotmès a turment, va confessar que havia vingut enviat pels turcs a fi de retornar al seu camp i poder-los informar de prim compte si el setge no tenia èxit. Va afegir que ja havia ajudat el soldà a conquerir moltes d'altres ciutats. Per això fou penjat.

IX. Propostes de capitulació. Preparació de l'assalt final (ff. 14v-16v)

El Pasha va tractar ara de dividir la comunitat de Rodes i va fer arribar cartes recomanant alhora a grecs i llatins que es rendissin, garantint-los els béns i la vida. No més demanava llur submissió i l'expulsió dels cavallers joanites. Va enviar un emissari grec a parlamentar en nom seu, el qual va exhortar els assetjats que no consentissin la destrucció de la ciutat, ni la mort de tants homes i la ignominiosa violació de les dones. Prometia que si es sotmetien a l'imperi del soldà els deixaria la plena possessió de la ciutat, amenaçant que si no acceptaven les seves condicions, un cop ocupada al dia següent la plaça per la força, executaria tota classe de crueltats. Va rebre condigna resposta del representant del mestre, el qual va afirmar la total unitat dels defensors grecs i llatins, tots ells disposats a morir per una sola fe cristiana. D'altra banda, si els turcs es retiraven, va manifestar-se disposat a considerar un tractat de pau. Això va provocar una aïrada reacció dels turcs que intensificaren arreu el bombardeig de les murades a fi de preparar l'assalt definitiu. Tres mil cinc-cents projectils de pedra van enrunar la ciutat. Els turcs anticipant amb càntics i instruments la seva victòria, van fer pregonar en alta veu que la ciutat seria saquejada, els infants destinats a ser educats en la seva religió, i els joves i homes madurs i majors serien executats. Hom havia preparat vuit mil estagues afilades per empalar les víctimes, i els soldats, ja proveïts de sacs i de cordells per lligar els captius, invoquen Mahoma i fan les seves ablucions rituals acostumades.

X. L'assalt final. El paper del gran mestre d'Aubusson (ff. 17r- 18v)

Els defensors són ja incapaços de mantenir-se damunt les murades i es mantenen ocults darrera. El foc és tan concentrat que cauen més de tres-cents projectils en un espai molt breu de temps. Els turcs el dia 28 de juliol pujaren la rampa produïda per la runa de la murada i una vegada dalt tractaven d'assolir la torre de la llengua d'Itàlia i de bai-

xar dels murs, que tenien més de vint peus d'alçada. En el clamor de la batalla destaquen les figures del gran mestre i del seu nebot, que una vegada més havien previst les contingències del combat i esperaven l'enemic que havia ja entrat dins el barri jueu. El gran mestre acudeix personalment a les escales per impedir el descens cada vegada més difícil de l'enemic i és ferit quatre vegades. Durant dues hores de lluita cos a cos l'acció roman indecisa, però un contraatac combinat en ambdós flancs permeté de llançar muralles avall els turcs que hi romanien, mentre que els qui ja havien penetrat al barri eren fets bocins. Més de dos mil cinc-cents turcs dels quaranta mil que participaren en aquesta acció, segons càlculs dels desertors, van trobar la mort en aquest combat. Els cristians, aprofitant la desfeta i la confusió de l'enemic, van perseguir-lo i s'apoderaren de la bandera d'or i argent de Pasha com a trofeu de la victòria. Seguidament, a fi d'evitar una epidèmia, cremaren els cossos espargits arreu.

XI. La prodigiosa victòria. Arriben les naus valencianes (ff.18v-20r)

Durant el setge moriren 9.000 turcs i 15.000 van ser ferits. Segons els desertors, els turcs van atribuir aquesta desfeta a un extraordinari prodigi. Segons ells, quan per manament del gran mestre hom va fer onejar l'estendard dels joanites, on hi havia la figura de Jesucrist crucificat col·locada entre les de la verge Maria i de St. Joan Baptista, els enemics van veure en el cel una creu daurada meravellosa i una Verge blanquíssima que portava un escut i una llança, acompanyada d'un home vilment vestit. Fou aquesta visió de la verge Maria i de St. Joan, seguits de gran acompanyament de forces celestials que els va omplir de terror i els va obligar a retirar-se. Els turcs, frustrats, es dedicaren a devastar i a robar el país. Mentre es preparaven per a tornar-se'n van arribar davant el port de Rodes dues naus enviades pel rei Ferran de Nàpols. Els turcs concentraren tot el foc de l'artilleria en ambdós vaixells, un dels quals va rebre nombrosos impactes; l'altre va escapar incòlume. Un i altre s'apartaren de la bocana del port en espera de bon vent. El primer aconseguí d'entrar mentre que l'altre es veia obligat a esperar defora. Quan al dia següent tractà de forçar l'entrada, la manca de vent l'obligà a lluitar per espai d'unes tres hores amb una vintena de galeres turques que l'atacaren de tots costats, fins que aconseguí de fugir-ne victoriosament després de causar la mort de l'almirall enemic. Ambdues naus aportaven una carta del papa, segons la qual no solament aquell prometia subsidis i ajudes, sinó també la ràpida tramesa de forces suficients per a destruir l'armada enemiga. El rumor arribà aviat als turcs, els quals, aterrits, van accelerar llur ja iniciada partida vuitanta-nou dies després d'iniciar el setge, del qual l'escrit vol donar testimoni a major glòria de Déu, exaltació de la religió cristiana i glòria dels cavallers de Rodes.

3. EDICIÓ DEL TEXT ORIGINAL LLATÍ DE CAOURSIN I ADAPTACIÓ I TRADUCCIÓ DE JOAN ESTEVE

Guillermi Caorsin, Rhodiorum Vicencancellarii, Rhodie obsidionis descriptio.

[I. Preliminars. La conspiració i els preparatius de l'atac. L'arribada dels turcs]

*Rhodie vrbis obsidionem descripturus, causas in primis narrare institui, que turchorum tyrannum Mahumetum potissime impulerunt, vt tanto conatu Rhodios aggredieretur. Licet enim cum turchis non parua dissidia Rhodii habuerint, tamen cum eo qui nunc imperat post Constantinopolis oppugnationem graua gessere bella. Inimicus quidem vires in dies augens, insolentior redditur. Cumque quatuor et viginti annorum curriculo complures sibi vicinas ditiones subegisset, animo inflatus egre admodum tulit **Rhodium urbem** (la ciutat de Rodes, 211, a 8), equitumque Iherosolimorum ditionem finitimam eius imperio liberam absolutamque esse, maxime quod diuerso tempore, quatuor classibus instructis, castella et Rhodiorum agros invaserit obsederit, oppugnauerit; ex quibus ignominia discriminem et clades reportauit. Ex turchis namque **multi trucidati** (molts tallats a peces, 249, c 2), **palo suffixi, furcis suspensi, sagittis affecti, lapidibus cesi, calamis perustis suffossi, gladiis obiecti, membratim discerpti perierunt, terra marique hostes succubuerunt. Conspecta igitur Rhodiorum militum generositate (generositatem E)** (vista la animositat dels de Rodes, 360, a 13), **quod vi assequi non potuit, dolo verutiaque temptare decreuit. Sepius enim submissis / (2 r) greculis (qui sibi parent) studuit confederationem cum Rhodiis inire, equa conditione premissa: dummodo quod propria tributi titulo concederent. Cum uero rejectum uectigal sepe numero viderent, arte pacem tractat, eam ratam habet, si tanta tributi conditione orator Hierosolimorum cum munusculis tribunal suum adeat. Arbitratur quidem munera tributi titulo se accepturum, que Rhodiorum magistri munera uocitaret. Fallitur quoque hostis hoc comento, nec Rhodii conditionem recipiunt, eique coniungi contempnunt qui fidem Christi persequitur quam ex professionis uoto tutantur, defendunt, iuuant. His de causis, **rabidus hostis** (lo enemichs rabiós, 230, a 2) **odium contra Rhodios inexorabile concepit, menteque destinavit urbem si possit perdere** (delliberà o pensà en si mateix si poria destruir la ciutat, 140, a 17), **et Rhodiorum nomen funditus delere. Impulsus quoque est quorundam (impulsus quorumdam E) suasionibus qui ad turchos defecerunt** (mogut per consell de alguns qui se'n passaren als turchs, 249, c 3), **abditaque urbis cognouerat. Inter quos primum locum obtinuit vir nepharius et prodicti ingenii, (vir nephandus et perditu ingenii E), Anthonius Meligalo, Rhodius, non infimo loco natus, qui rem domesticam iam pridem dilapidauerat** (un home malvat, de pervers ànimo, lo qual tots los béns havia destruït, nomenat, de bon linatge, lo qual... 362, b 8). **Is, rei domestice penuria ductus, diucius cogitans quonam modo (quomodo E) Rhodiis infensus esset et patrie cladem afferret,** (en quina manera pogués destruir la ciutat, 159, c 12), **vrbis propugnacula, turres, menia, abdita, loca, munitiones, diligentius specularatus, ciuitatisque situm (situs E)** (lo siti de la ciutat, 230, a 4) **et edifitia describens, ad turchum traiecit, Constantinopolim poli quoque degens uane pollicitationis spe urbis potiunde data, quemdam Basam, greculum ex nobili Palthologorum familia natum, ad nephandum facinus allexit. Secutus est huius vestigia Eubo[n]icus quidam Demetrius Zophiano, vir quidem supersticiosus et maleficus, qui post Eubo[n]icam direptionem** (la presa de la ciutat***



d'Euboya, 211, a 9) *ad turchum defecit, aliquando quoque Rhodi habitauit, et postea ea etiam nuncii de pace tractauit. Hic etiam suasor obsidionis extitit* (consellador del setge fonch, 124, a 11). *Exactis itaque in ordiundis suadendisque annis tribus, tandem Base res placuit. Profuit ad id inducendum apostatarum plurimorum qui fidem abnegarant iniquitas, qui peruersorum suasus probarunt. Asserebat proditor Anthonius urbem nonnullis locis ueteribus muris uetustate collapsis* (algunes parts dels murs per antiquitat derroquades, 80, a 2) *facile inimico patere, ac paucos ciues defensoresque adesse et plerumque comeatum triticique penuria laborare, subdida quoque a longinquis regionibus Rhodios expectare (a longis r. s. e., E)* (lo soccoriment o ajuda de longues regions sperar, 230, a 5), *quae tempore adesse non poterint. Idem testatur Demetrius, id quoque sequaces astipulantur. Hiis iactis fundamentis, suadebant facinus aggredi oportere.*

Dum hec Bisantii agitentur, Rhodiorum clarissimus princeps et magister Petrus d'Anbusson, vir quidem magno excellentique ingenio ac prudentia, illustri familia apud Galliam celticam natus, quem ea non latebant diuino instinctu ductus uetustiora urbis / (3r) loca delapsa et minus munita toto triennio magnifice erexit, (los lochs vells de la ciutat, derroquats o menys forts, alçà e obrà, 230, a 6) *muniuit, ampliavit. Excogitauitque frumenti vini magnam et comeatum copiam comparare* (pens[à] aplegar gran quantitat de vitualles, 286, a 2), *religiososque et mercenarios milites accire, quo urbem tueretur (tuerentur E)* (perquè defensassen la ciutat, 286, a 3), *pro quibus deuehendis et conducendis epistolas mandatorias ad diuersas orbis provincias destinauit. Ita nutu Dei reuerendissimi magistri opera ciuitas munitur, commeatus comparantur, naues et milites ad tuitionem accedunt.*

Proditor Anthonius horum inscius, arbitratus omnia negligenter apud Rhodios preteriri, instigat Basam ut properet et rem memoratu dignam aggrediatur. Id ipsum suadere conatur Demetrius, quo effectum est ut Basa ad Turchum ea ex ordine referret. Sepius quoque inter turchi satellites re agitata, de Rhodie urbis expugnatione consultatur. De qua uaria oritur sententia, quibusdam asserentibus rem penitus inanem esse, nec id posse facile confici ob urbis magnificentiam et militum generositatem, qui asiaticis pares censi non debere, quibus mortem potius oppetere quam turpiter aliquid inbecille agere in animo est. Aliis rem facilem causis assertis affirmantibus, nec tam paruo tempore quibusuis magistrum prouidisse. Quare si cum celeritate et diligentia exercitus maritimus atque terrestris com// (3v) paretur, urbem haud dubio expugnatum iri putant. Accersiuntur ad hanc consultationem diffiniendam machinarum viri periti, inter quos numeratus Georgius, vir uafro subtilique ingenio, qui ex Chiis ad turchum dudum defecerat, Constantinopoli quoque degens, uxorem et liberos nutriebat, a turcho dilectus et plurimis graciis dotatus. Is aliquando Rhodi fuerat, urbem que tabula designauerat (havia pintat la ciutat, 187, a 1). *Sed tunc non tam munita fuit: Preterierant namque anni viginti ab eo tempore quo eam viderat. Descripserunt et Turchi iussu plures egregii artifices Rhodie urbis situm, sed Georgius ingenio cunctos superauit. Magnis itaque rationibus adductis, vicit tandem sententia ut urbis oppugnatio magna vi fieret. Hoc fundamento inherentes, nullos tam crassos muros esse, qui machinarum impetu demoliri non queant, magnamque turchi esse potentiam, qui duo imperia, duodecim regna, tot prouincias, totque vrbes subegit. Hostem quoque non parum mouit urbis Rhodie situs ad comparandas classes aptissimus, insuleque celebritas,* (la bellea de la ylla, 211, a 12) *magnis laudibus ab antiquis predicata (a. a. m. l. p., E)* (dels antics molt lloada, 140, 1 b), *quam ob loci magnificentiam* (la magnificència del loch, 211, a 13), *aeris salubritatem (aeris salubritas E)* (la sanitat de l'ayre, 211, a 14), *et ad orientis prouincias*

subigendas comoditatem, potentes quedam romani beniuolam et amicam sibi reddidere. / (4r) Putatque si hac potitus fuerit, finitimis subactis ditionibus fines per Egeum Ioniumque pelagus facile prelaturum.

*Refragantibus itaque quibusdam preclaris, Basis atque in sinistrum presagentibus classis instauratur, exercitusque comparatur. **Decretum est ut milites terrestre iter faciant**, (deliberat és que la gent de peu vàgia per terra, 140, 2 b) *traiectoque Elespondo per Asiam in Liciam, que Rhodiorum insule adiacet, ire peragant, et per fretum Licium a Phisco antiquo continentis ciuitate duo de viginti milibus passuum distante, Rhodum nauigent. Reliquum uero machinarum et belli ingeniorum apparatus cum parte copiarum classem deuehitur.**

Basa Paleologus expeditionis prefectus classem conscendens, Anthonium perquiri iubet, quem (qui E) paulo ante morte (mortem obierat E) turpiter obisse comperit (lo qual poch havia que era mort, 230, a 9). *Accersito igitur Demetrio satellitem adhibet. Tunc passim rumor exiit* (la fama s'escampà, 211, a 16), *classes et copiosum exercitum in Rhodios parari. Turchus (vt hec res nos lateret) aditus portus* (la entrada del port, 211, 17 a) *passus custodit, prohibetque, ne quis nuncium deferat. Sed non ualuit enim astutia magistri solertiam prohibere, qui assidue litteris et nunciis ex Turchia apparatus intelligat. Nonnulli quoque ex nunciis in dolo versati sunt. Nam cum exercitus in Licia degeret classem operiens, affirmarunt Turchum vita excessisse, et aliis ex causis exercitum illic adesse.*

*Dum hi rerum status esset, summa cura princeps noster hostium dolos// (4v) acute prospiciens cuncta disponit, et de presidis Langonis, Castelli Sancti Petri, Feracli, Lindi, Moneleti ordinat, que loca defensoribus commeatibus et machinis et ceteris bello aptis muniuntur. Omnis plebs cum supellectili Rhodum et opida intrat, **ordei quod maturum fuit colligitur**, (**ordeum q.m.erat c., E**) (lo ordi que era ja de segar, recullen, 230, 10 a), **quasi totum frumentum crudum**, (nondum enim messi tempus aderat) quod vrbem circundabat, prout cuique facultas fuit populus eradicat, **colligit (f. t. q. c. c., E :)** (lo forment, que no era de segar, segen, 230, a 11), *et in domos portat.**

Dum hec magno cum tumultu agerentur (mentres que açò.s feya ab gran pressa o perturbació, 242, c 8), *vigil qui in specula montis qui ad occidentem uergit sacello sancti Stephani sacri, nunciat classe apparere tensisque uelis (vclis! E) nauigare* (la tal[a] ya que estava en lo cap de la muntanya diu que la armada se mostra e venir a veles plenes, 211, a 18). *Magna quippe populi frequentia ad hoc spectandum concurrat, tota ciuitas trepidat, populi que clamore cuncta resonant* (tota la ciutat tremola. Los crits eren grans en la ciutat, 343, b 11). *Classis Phiscum nauigare properat, vt milites qui terrestre iter fecerant (faciebant E)* (los qui anaven a peu, 230, a 12) *conscenderent. Sed Rhodiorum freto transito, repente uelis conuersis ad nostra declinat (declinant E) litora* (súbitament giren les veles, vénen sobre los nostres ports, 336, b 3). *Appulit itaque ea classis uelorum centum decem* (aplegà lo exèrcit, en lo qual havia cent e deu veles, 87,2 a). *Xo kalendas Iunii, anno Incarnationis Verbi dominici. Mo. CCCC. LXXXo.* (en l'any de la nativitat de nostre Senyor, M.CCCC. LXXX, 159, c 15).

Militeque in terram exposito, (posada en terra la infanteria o la gent de peu que era en lo exèrcit de mar, 291, a 14), *primum in vertice montis* (en lo cap de la montanya, 159, c 16) *sancti Stephani et circa eius montis colles castrametati sunt (castrametatus est E)* (s'és atendat o ha mès camp, 319, b 10). *Machinas quoque et bellica ingenia in litus exonerant*, (les bombardes e totes les artelleries meten en terra, 216, c 1), *eo loco quem ab ipso monte defluens fons abluit, qui a Rhodiis obice collis spectari non potest.*

[II. Comença el setge. La traïció de Jordi, l'alemany]

His peractis, / (5r) pars classis ad deuehendum terrestrem exercitum Phiscum nauigat (la armada o exèrcit anà a portar la gent de peu, 211, a 19). *In classis aduentu quidam turci equestres pedestresque versus vrbis menia audacia quidem freti irruunt* (alguns de cavall e de peu, confiant, ab gran audàcia vénen vers los murs de la ciutat, 80, a 4). *Eruptione autem a nostris facta, hostes (inimici E) fugantur, funduntur, quidam quoque ex eis trucidantur* (los nostres ixqueren-los contra e foren desbaratets (*sic!*), vençuts feren-los fugir, e morts alguns, 230, a 13). *Postea, dum, (cum E) nostri commessarentur, altera ruptione (eruptione E) facta, turci (inimici E) propelluntur, caduntque nonnulli* (enaprés, com los nostros mengaven o.s dinaven, donen un altre asalt, 159, c 18). *Ex nostris uero miles vnus periiit qui incautius manum conferebat, cuius spolia et cadauer nostri uendicant (vendicarunt E)* (morí.n hu que no sabia fer brega, del qual les vestidures e lo cors los nostres cobraren, 249 c 17). *Turci, (inimici E) capite abciso, illud lancee suffigunt, ad suos quoque cum plausu reuertuuntur* (los enemichs, levant-li lo cap e posat en una punta de lança, se'n tornen ab una gran alegria, 230, a 14). *Postridie eius diei qua classis appulit* (lo dia après que lo exèrcit fonch aplegat, 230, a 15), *hostis tres ingentes machinas in ortis ecclesie sancti Anthonii vicinis arboribus omnium generis fructuum consitis collocat (collocant E)* (los enemichs col·locaren o asitiaren tres grans bomvardes, 230, b 1). *Turri quoque sancto Nicholao dicatam, in uertice molis* (moll dins mar, 249, c 9) *sitam, oppugnare conatur, easque machinas lignearum munitionum (lignorum munitionum E) propugnaculis operiunt defenduntque* (fan reparos de fusta per defe[n]dre-les, 170, a 5). *Nostris vero munimentis que repara uocant conspectis, dira tormenta que bombarde uocantur, ab hostium dextera in ortulo palacii militum auernorum statuunt.*

Eius diei diluculo Georgius, machinarum egregius artifex, de quo habitus est sermo (del qual ja n'avem parlat 140, b 5), *repente ad fosse ripam que magistri palacium munit visus est, amice omnes salutans, clamitansque ut introducatur* (crident que.llexassen entrar, 127, c 13), *ab rerum ignaris. Vix confoditur, defenditur ab // (5v) aliis, extenploque ad magistrum producitur. Vir enim est corpore procero* (home gran de cors, 193, a 4), *forma eleganti, satis eloquentie, magna astutia, cui Germania patria est* (home alemany, 193, a 6). *Rogatus de causa aduentus, (dixit, ad. E) zelo fidei compulsus et publico christiane religionis comodo suasus ad nostros defecisse* (interrogat per què era vengut, dix que per ço com havia renegat la fe, que.s volia reconciliar e tornar ad aquella, 198, b 7). *Placite excipitur, laudaturque propositum, si in eo persistat. De hostis exercitusque habitu, dispositione, qualitate consolatus (consultatus E), constanter, prudenter, intrepideque respondit* (interrogat de la disposició dels enemichs, de l'exèrcit, sense por e sàviament respon, 198, b 8). *Inter cetera edocet numerum militum omnis generis, centum milia uel circiter adesse classem eam quam dicimus, machinas sexdecim ingentes deuexisse, quarum longitudinis dimensio palmorum duorum et uiginti fertur* (entre altres coses, diu lo nombre de tots ésser cent mília, o prop; de setze bombardes que tenien de lonch vint-e -dos palms, 159, c 18), *que uehementissimo iactuque uelocissimo, globos saxeos rotunditatis palmorum nouem* (pedres de bombardas que han de vogi nou palms, 286, a 8), *plerasque vndecim torquent. De huius viri (huiusmodi E) defectione uarie quidem sententie suboriuntur* (del passar-se'n a nosaltres ne foren diverses oppinions, 140, b 6). *Quidam exploratorem affirmant* (alguns dien que és aspia, 80, a 5), *et fugam commento asseruisse ut Rhodios fallat. Non nullorum assertio fuit eum callidum et maleficum virum esse, multaque olim*

*effinxisse. Quibusdam aliter sentientibus, et in bonam partem defectionem interpretantibus, quod prudens esset et penitens errati id fecerit sapideque intelligeret, hec Rhodiis machinari non posse, ubi tam prudentem principem et expertissimos milites intelligat degere. **Augent suspiciones (auget suspicionem E) epistule ex castris turcorum (inimicorum E) in ciuitatem sagittis // (6r) misse** (creix la suspita per una letra tramessa ab una sagetta dins la ciutat, 127, c 14), *que Georgium insimulant, et ab eo cauendum esse dictitant* (dien que.s guarden d'ell, 144, b 4). **Magister (imperator E), ingenio solers et perspicax, Georgium arcta custodia asseruari iubet. Sex robustissimis comitibus adhibitis** (lo capità, home de subtil enginy, manà aquell ésser guardat estretament ab sis forts companyons, 230, b 2), **in hiis qui machinarum iactum et belli ingenia spectant** (en aquestes coses que toquen a les bombardes e artellaria, 160, a 1) *ipsius arte caute vitur.**

[III. Primer atac a la mola de Sant Nicolau]

Omni igitur conatu turci (inimici E) ad (* ac / in E) expugnationem turris et molis sancti Nicholai incumbunt (los enemichs ab gran sforç s'esforçen derroquar le torre, 230, b 46 / en lo combat de la torre, 160, a 5). *Si huius potiantur putant urbem in suam potestem facile uenturam. Est enim molis ipsa trecentorum circiter passuum in mare protensa (protenditur E)* (entra dins en mar tres-centes passes, 160, a 2), *miro artificio ab antiquis manu facta, que suo progressu (in mare ad E) portum triribus aptum a parte occidentis efficit* (per la sua entrada dins mar fa port, 286, a 9). *Cuius introitus cautibus concluditur, ut triribus introire vix possit. In molis quidem vertice* (en la pus alta part del moll, 160, a 4), *septentrionem spectante (que s. spectant E)* (que mira a la part de tremuntana, 304, c 10), *arx, de qua sermo est magnifice nostra etate erecta est, vbi priscis temporibus collosus ille ingens Rhodius vnum de septem mirabilibus mundi positus erat, qui post tres et quinquaginta annos quo fusus est terremotu corruit, osque portus Rhodii spectat. A machinis quoque illic collocatis, sublimes quidem turres, que portum claudunt ualide oppugnari ac dirrui, nauesque ne portum subeant, prohiberi haud difficile possunt.*

Loci igitur et turris oportunitate hostis allectus (induhit per la oportunitat del loch o de la torre, 198, b 8), **omni conatu arcem aggreditur, quatit, oppugnat** (ab gran ímpetu o esforç assalta la torre, 69, c 13), **iactuque trecentorum / (6v) lapidum spericorum dirruit eam** (ab trecents colps de bombardar la derroca, 69, c 14), *presertim partem que occidentem spectat, ruina quidem turrim munit (munivit E). Licet enim suo pondere iactuumque vehementia, ingentia saxa ex quibus edificata erat laberentur (laberetur E)* (lo derroquament féu pus fort la torre, 230, b 5), *tamen mera calce arena et lapillis immixtis confecta, adeo demoliri non potuit, quin turris potior pars staret* (la major part romàs de la torre, 211, a 20), *ex quo facilis ascensus hosti negatur. Terror fuit tanti edificii lapsus* (terror fonch la roÿna de tant gran edifici, 339, c 4). **Multorum enim annorum opus illustre temporis momento (memento E) ruit (ruine E)** (obra de molts anys, axí bella, en tant poch temps ésser derroquada, 268, b 15), *preter quoque plurimorum opinionem ingentes et impetuose machine illam arcem lacerant, deturpant, deuastant.*

Cum autem turris labefacta vix tutabilis uideretur (com la torre enderroquada envides se pogués deffendre, 124, a 14), **statuit magister (dux urbis E) ingenio, industria, uigilantia, roboreque militum eam arcem tutari que murorum crassitudine defendi non potuit** (ordonà

lo capità per enginy e indústria, e per ajuda de valents hòmens, deffendre aquella, la qual grossa mural ja no ha pogut deffendre, 272, b 7). *Adhibitis uiribus, summa cura parantur que turri et moli presidio sunt* (ab gran sol·licitut e força aquelles coses que eren en deffensió de la torre se aparellen, 69, c 15). *Milites igitur in primis strenuissimi deliguntur qui locum defendant* (e, primerament, són elets hòmens fortíssims e animosos qui deffensen la torre, 161, c 11), *vallumque ex lignis efficitur, quod turrin claudat, fossamque cautibus excisis circumducunt* (fan dallentorn vells cantals, 169, c 4). *Collocatur in turri presidium ualidum pro loci capacitate* (met-se gent en la torre per defensar-la, segons la amplària del loch, 242, c 9). *Turris namque, iussu magistri, qui assiduo cogitatu tuitioni loci inuigilans non formidat, cimba uectus (cimbam uentus! E) diruptam arcem uisere* (muntada en un squif o barqueta, per veure la torre, 250, c 2), *dum machine lapides torquerent (torquent E), calce et lapide oppletur ut locus uix comilitonum capax redditur* (mentres que les bombardes e artelleria turmenta o combat la torre, aquella reblexen que no y havia loch per a estar la gent de peu, 242, c 10). *Constituitur // (7r) et ad presidium equestrium et pedestrium in antemurali quod a turri sancti Petri ad inferiorem Mandrachii partem protenditur* (fins a la part davall s'estén, 177, a 4), *qui transitum turris prohibeant* (que no puxen pasar a la torre, 304, c 11). *Humile namque mare et vadosum illic transiri potuit* (la mar era baixa e podia's passar a peu allí, 211, b 2), *vbi uegetum munitiones parare et tabule clauorum infixione (affixione E) infeste in profundo fixe sunt, que impedimento hosti uadenti essent* (posts o taules clavades, que fossen empaig als enemichs volent venir, 291, a 14 i 193, a 8). *In uallo autem radicis molis milites electissimi locati sunt* (home[s] de peu valents foren col·locats, 193, a 8), *qui pugnantibus nostris presidio sint. Ubi magister insignis armis auroque fulgens facinorum clarissimo intendebat, disponuntur ea parte murorum vrbis bombarde et tormenta, que triremes et turchorum nauigia expugnent profrigantque. Prope quoque cautes eius arcis cimbe combustibiles opplete stationem habent, que in oppugnatione incendantur et hostium classi incendium afferant.*

Hiis rebus magno subtilique ingenio dispositis, fiunt vigilie, prestolatur hostium inuasio. Demum, exorto lucifero (finalment, exit lo sol, a l'estel de l'alba, 177, a 5), *dum zefiri placide flarent (flare incipiunt E)* (lo vent de ponent comença a bufar, 230, b6) *turchorum triremes a litore cautius montis sancti Stephani soluunt, superato saburre promontorio nauigant, eamque turri propugnant. Primo congressu* (en lo primer asalt o combat, 160, a 6; en lo primer insult o entrada de la batalla, 160, b3) *antequam in terram descenderent, ingenti clamore et tympanorum sono uoces edunt* (ab grans crits e so de tabals criden, 70, a 1), *ut terrori multitudo sit (esset E)* (perquè mettessen por, 286, a 10). *Nostri autem, in armis dispositi, presto adsunt. Cum enim triremes turrin/ (7v) propugnant, machine saxa iaciunt* (com les galeres combaten la torre, les bombardes tiren, 124, a 17). *Presidium in turri locatum erat, armorum vi, balistis, iactuque lapidum, hostem propulsat, pelluntur turchi, fugantur, trucidantur* (per força d'armes, ab ballestes e ab canteres, los enemichs són foragitats, mesos en fuyta e trocegats, 286, a 11). *Ea in pugna, quemadmodum postea a profugis relatum est, septingenti turci (inimici E) interiire* (en aquella batalla moriren set-cents dels enemichs, 160, a 7), *multi vulnerati quidem. Desiderata victoria potitur. Princeps, insigni equo uectus, illustri comitatus phalange vrbem more triumphantis intrat, sacellumque, quo ymago sacratissime Virginis (Marie sanctissime ad E) Philermi montis, miraculis celebris posita erat visitans (visitavit, E)* (visità la capella de la verge Maria e féu-li gràcies, 360, 14a), *gracias agit, et demum ad reficiendos animos militum domum reuertitur.*

Perdita tunc spe arcis, (s. a. p., E) molisque potiunde (perduda la sperança de no poder haver la torre, 286, a 12), *visoque valido presidio, turci (inimici E) grandioribus viribus urbem aggredi (aggrediuntur E), aliaque loca oppugnare, meniaque dirruere student* (vista la tan fort defensió, los enemichs ab gran sforç combaten, altres lochs de la ciutat se studien, 360, a 15), *vt, defensoribus distractis, vno momento molem et loca diruta inuadant* (e, apartats o diuisos o separats los deffenedós, en un moment asalten o combaten les parts derroquades, 147, c 16), *ne (ut E) vires nostrorum vnite essent* (perquè les forces dels nostres fossen ensemps unides, 286, a 13), *et dum diuersas partes tutari cogitaremus, negligentius in mole res ageretur.*

[IV-V. L'atac a la murada dels jueus. Nou atac a la mola de St. Nicolau]

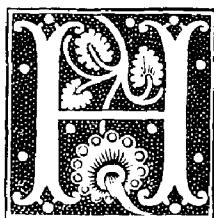
Sequenti igitur nocte, magno clamore virorum onera subeuntium cuncta resonant, qui machinas ad menia hebreorum uehant (la nit següent, ab grans crits de hòmens congregats tot resonava, los quals portaven les bombardes a la muralla o a la porta on steven los juheus, 211, b 2). *Ante hos muros, octo ingentes machinas collocant* (davant aquests murs asitien huyt grans bombardes..., 129, b 2), *que munitionibus defense in menia (inmania E) saxa grandia iaciunt. Aliam machinam prope radicem molis (malis! E), que ad septentrionem uergit (se uertit! E), in cuius uertice, qui dampnati nati sunt extremo afficiuntur supplicio* (l'altra bombardarda prop lo peu de la fortalesa que mira a tremuntana, en la sumitat de la qual, qui són dampnats a mort pengen, 211, b 3) *ponuntque, in turrim uerticis molis molendinorum et molendina superinde edificata, globos saxeos torqueat* (posen, en les torres del moll dels molins, sobre on són edificats tiren grans pedres de bombardarda, 291, b 1).

*Hostium proposito (*preposito!) agnito, magister solertia predicta cuncta dirigens, diuinis supplicationibus cum populo et comilitonibus innitens, munitiones ad interiora urbis parat. Iudeorum edes, que in pomerio erecte erant, diruuntur* (les cases dels juheus, que entre mur e mur eren, són derroquades, 216, c 2), *vallum paratur (et ad E) fossa cauantur (cauatur E)* (fan gran estaquat o fosso, 170, a 6) *et muros fosse summa arte et diligentia obicitur. Interdium noctuque operi intenditur* (Entranimentres, de nit se entén e treballa en la obra, 160, a 8). *Non magister, non baiuliui, non priores, non milites, non ciues, non negotiatores, non matrone, non nupte, non (om E) virgines, opere (operi E) uacant* (les fadrines treballen en la obra, 216, c 4). *Lapides, terram, calcem humeris portant* (les pedres, la terra, la calç, porten al muscle, 216, c 4), *auro, argento, supelectili non parcitur ut publice saluti consulatur* (tothom dóna lo argent, l'or e tot lo de casa, sols que sia defesa e guardada la cosa pública, 343, b 13). *Machine hostium (h. m., E) uehementissimo impetu menia quatiant* (les bombardes dels enemichs ab gran ímpetu baten los murs, 216, c 5), *et faciem egregiorum lapidum diruunt. Tanta enim erat iactus violentia tormentorum ut omnibus admirationi fuerit* (tanta era la força de les bombardes, que tothom estava meravellat, 338, b 3). *Nullus quoque Rhodi degens, vbi ex omni natione latini nobis nonnulli uersabantur, compertus est qui non affirmaret ullo vnquam tempore tales machinas uidisse aut audisse. Id quoque Georgius (om E) profuga affirmauit, et nusquam terrarum tam grandes inueniri asserit* (allò mateix confermà lo qui era fugit als nostres, que en alguna part del món no.s trobaven tan grans, 80, a 7).

Dum enim saxa sperica iaciunt, in lapidis exitu sonus ingens editur, qui tonitruui instar (8v) sonat (mentres que lancen les pedres de les bombardes, del colp de la pedra naix un gran

so, que paria que fos tro, axí resonava, 242, c 12), *fumusque tamquam nubes crassa diuturno tempore in aere uento fertur* (lo fum era axí com un núvol spes, tots temps era enlayre, 230, b 10). *Quorum (machinarum E) sonus plerumque ab oppidanis Castelli Rubei auditus est, quod Rhodo centum milibus passuum Orontem (Orientem E) versus distat* (lo so de les bombardes moltes vegades dels que habiten lo Castell Roig se hohïa, lo qual és luny cent milles, 230, b 1). *Ipse quoque machine mirabilius quoddam efficiebant* (encara les bombardes feyen una altra cosa pus maravellosa (160, a 9). *Machinarum posteriorum in munitionem, que pallis terre affixis fabricatur, tam grande imperitum reddebant, vt instar motus terre (terremotus E) edificia vrbs paululum hoc pulsu mouerentur* (les bombardes derrereres, que eren en deffensió, que eren ficades en pals de fusta ficades en terra, ab tan gran fúria tiraven, que paria que fos terratrèmol en la ciutat, 216, c 6). *Spe igitur in menium tuitione perdita*, (perduda, donchs, la sperança en defensar la muralla, 286, a 15), *totis uiribus uallo, (et add E) fossa et munitionibus interioribus tutamen (vrbi add E) constituimus* (ab gran esforç ordenen fer estacat o fossa de part de dins de la ciutat, en deffensió de aquella, 70, a 2). *Nec ea hosti sufficiunt* (e no basta açò als enemichs encara, 160, a 10). *Aggreditur quippe alio terrore uexare* (començà vexar o turmentar ab altre terror, 124, b 1). *Collocat omni ex parte tormenta et mortaria, que ex transuerso hedificia vrbs uerberent, diruant, mortales conterant* (col·loca de cascuna part bombardes trabuqueres, que per altra part derroquen les cases de la ciutat per metre pahor als qui són dedins, 124, b 2). *Hec tormenta, mortaria dicta, interdum noctuque saxa in aera sublime iaciunt. Erant (Hoc erat E) quippe populo ingenti terrori, qui in aere tam grandes globos saxeos conspiciebat* (açò metia gran terror al poble, com veyen enlayre tan grans pedres, 74, c 6). *Non enim paruum anxietatem id nostris incussit* (no fonch pocha congoxa açò als nostres (265, a 1). *Plus tamen noctu quam interdum terroris attulit* (més de nit que no de dia los portava por, 242, c 13). *Nullus in priuatis domibus tutus videbatur. Quilibet latebras queritabat* (cascú cercava lochs davall terra, 107, a 5). *Verum ei vulnere mens humana medetur.*

Iussu magistri (dux exercitus E), mulieres, infantes et omnis inbecillis etas in pomerio (Pompeio! E) collocatur, et crassa trabe parte erigitur. Ea namque ingenia raro illic decidunt (lo capità totes les dones, infants, creatures, col·loca (* coiloca) entre mur e mur, cuberts de grans bigues, 230, c 2). *Ad // (9r) vrbs quippe frequentiora loca (machine ad E) diriguntur, ut mortales conterant, domosque quatiant* (drecen l'artelleria ad aquella part de la ciutat que més (*mos!) la gent practica, perquè més spante la gent e derroque les cases, 147, a 7). *Iuuenes vero et (om E) robusti qui interdum saxa suspiciebant, tormenta facile vitabant. Noctu atque, quidam caueas subterraneas, quidam ualuas crassissimas, quidam fornices et sacras edes querentes, sub eis trepidum somnum carpebant* (los jòvens e forts, qui miraven les pedres, fàcilment se apartaven, e de nit alguns per cavernes o caves davall terra, alguns [davall] portes grossíssimes, alguns davall archs o sglésies, davall ells prenien lo dormir ab molta por (230, c 3). *Hoc quoque miraculo fuit, nutuque Dei id factum esse, haud aliter creditur (credendum est E)* (açò fon a miracle e voluntat de Déu, e no és de creure en altra manera, 74, b 7), *qui publicis supplicationibus assidue ecclesiis et altaribus exorabatur* (lo qual, per professons e supplicacions públiques, contínuament se feyen en les sglésies e altars supplicant, 230, c 4), *vt cum plura saxa machine torquerent, pauci tamen mortales et quedam bruta eorum ictu interierunt* (que, com més pedres les bombardes lançaven, axí de persones com de altres animals poch ne morien, 304, b 12), *que potius domorum ruina ictu lapidis collapsarum (collapsorum E), quam saxei globi pondere obruta sunt* (los quals, pus tost per lo derroquament de les cases



dels que ja havien llançat, que no per lo pes de les pedres de les bombardes són derroquades, 230, c 5).

Hostes quoque id parum arbitrati, duas machinas ex grandioribus in eminentiori loco qui ad Hesperum vergit, ex quo vrbs prospicitur collocant (los enemichs, no sabent res de allò, meten dos bombardes de les pus grosses e grans en un loch pus alt que mira ves levant, del qual tota la ciutat se véu, 230, c 6), *que assidue in urbe et loca (loco E) hedificiis frequentiora saxa torquent* (les quals contínuament en la ciutat, en los lochs on havia més edificis tiraven les pedres, 216, c 7). *Nec ipse machine, licet terrori essent, damnum insigne ediderunt, nec mortales occiderunt prepedite, non ambigo orationibus* (ne les bombardes, jatsia que metessen gran por, no feren senyallat mal ne materen a nengú, crech que empagades per les oracions, 252, b 9) *que (orationes ad E) Deo, eisque Genitrici intemerate (intacte Marie E) et beato Iohanni Bapstiste fiebant* (les quals oracions a nostre senyor Déus e a la sua beneyta y Mare e sen Johan Batista eren fetes, 216, c 8).

Basa (hostis E) uero, principis nostri vigilantiam et ingenium conantibus suis inficere, coniectans (coniectas E) magistrum (principem nostrum E) dolo interimere aggressus est (lo capità dels enemichs, pensant la vigilància del nostre príncep e lo enginy e les sues forces e combats no haver poder, pensà corrompre o matar ab engan, 231, a 1), *submisus (submissis E) quibusdam qui defectionis pretextu eum adirentur (adirent E), / (9v) quo euecto arbitratur (arbitrabatur) rerum facile potiturum* (leyats anar alguns qui. l matassen com a fugitiu, ab lo verí o tòxech, que pus fàcilment pogués obtenir lo que volia, 216, c 9). *Hoc quidem nephandum facinus profuga quidam veneno proficere statuit, comite accito, qui postridie cum toxico vrbe intraret. His profugis Basa grandia pollicetur si facinus perficiant. Qui prior ingressus est examini prudentum vt ceteri subicitur, contrariis sermonibus deprehenditur, crimenque ultro pandit, monetque ut caueat princeps quia plurime in eum sunt parate insidie (i. parantur E)* (lo primer que entrà fonch examinat o interrogat per hòmens prudents axí com los altres, lo qual fonch trobat variar e manifestà tantost lo peccat. Informà'l que.s guarde, car molts aguayts li són aparellats, 231, a 2). *Dampnatur profuga, securique percussus, interiit. Cum uero sceleris comes uenenum gestans ad nos transiret, a quibusdam ui confoditur, vnde perterritus ad turchos reuertitur* (com lo companyó de la tració portàs lo verí e se'n passàs a nosaltres, de alguns fos nafrat, tot spantat [t]ornà-sse'n als enemichs 124, 3b).

Dum hostis Italie stationis menia oppugnat, nocte ad ripam fosse munitioem ac repara diligentius erigit (exigit E) (mentres que lo enemich combat los murs devés la part de Itàlia, de nit, a la ora del fossat aseta ab gran diligència los reparos, 242, c 14), *hostilibus munimentis fosse adhibitis. Conspicitis, de hiis dirimendis consilium agitur. Deliguntur fortissimi iuuenes. C.LXXX. (centum octuaginta E), quibus miles ordinis (unus E) preficitur egregius* (són elets jòvens fortíssims, cent huytanta, dels quals és capità un cavaller egregi, 332, a 12). *Irruptione itaque facta, per fossas occulto (et occulta E) nostri uadunt; vbi ad partem munitioem obiectam uentum est (venere E), scalis erectis ripam fosse extemplo (exemplo! E) conscendunt, sagittis, gladiis et saxis hostes persequuntur, fugant, trucidant* (romput, doncs, lo reparo, los nostres van per lo fossat amagadament; e puix són aplegats o venguts a la part del reparo posat contra nosaltres, dreçades les scales, munten a la ora del fossat, súbitament ab ballestes, ab spases e ab pedres perseguexen los enemichs e fan-los fugir e tallen a peces, 314, b 21). *Ea in pugna turchi (inimici E) decem gladio cesi sunt, munitio fracta. Egregii iuuenes victoria potiti, quatuor capitibus hostis affixis, urbem ouantes in // (10r) trant, opidanorum ingenti*

plausu excipiuntur (en aquella batalla o conflicte moriren deu, e, lo reparo tre[n]cat, los jòvens, haguda la victòria, entren en la ciutat ab quatre caps ficats en les puntes de les lances, ab gran victòria e alegria, 160, a 11, cfr. 249, c 7 i 332, a 13). *Magister (Dux E) victores muneribus donat* (lo capità dóna donatius, 231, a 6) *ad incitandum iuuenum animos, et alios ad quecumque egregia obedientia (*obeuntia) alliciendos* (per animar-los o incitar o comoure los ànimos dels jòvens, o los altres, a qualsevulla grans actes inseguir aquells, 286, a 16).

[VI. La destrucció del pont de barques]

Paucis diebus interiectis, turchi (inimici E) turris potiunde desiderio impulsu superiorique repulsa accensi, arcem sancti Nicholai grandiori conatu, (et ad E) arte et ingenio aggrediuntur. Munimenta quoque et propugnacula iactu machinarum demoliuntur, quod proterritur summa diligentia restituitur (pochs dies après, los enemichs per desig de haver la torre, ab gran sforç e art, amb ímpetu o fúria vénen contra los reparos e les defensions, e a colps de bombardes derroquen-ho; lo que és derrocat ab gran diligència és tornat, 291, b 2). *Parant ad conflictum ligneum pontem, qui ex sacello sancti Anthonii turchis in molem transitum preberet (una parte molis transitum E); pensant, ex tignis (lignis E) uariis, uegetibus connexis, quibus asseres clauis confixe erant, contruitur* (fan per al combat un pont de fusta, lo qual de la una part a l'altra se pogués passar. Spesexen-lo de bigues <de> diverses, ligades ab botes e posts clavades, 169 c 5). *Latitudo sex militum, equo gradu (gradi E) fronteque dimicantium capax fuit* (havia d'ample que sis hòmens hi podien anar de par en par, 187 a 4), *longitudo uero tanta erat, que litus utrumque contingeret* (era tan gran o lonch, que bastava de la una part a l'altra, 162, b 15). *Pontem in mare (mari E) turchi (inimici E) ad ripam molis traducere ingenio proponunt. Anchoram enim rudenti (rudente E) alligatam, quo fune pons religatus erat* (lo pont en la mar los enemichs a la riba del moll trespassar ab engany delliberen, ab una àncora ligada ab una gúmena, ab la qual lo pont era ligat, 231, a 8). *Circa molem hostes eo mare deuehunt, ut tracto fune anchoraque mordaci dente retinente, pons in vltiorem molis ripam natate compellatur. A nostris arte cognita, nauta quidam rerum maritimarum non ignarus, noctu vndis se obruit, anchoram soluit, fune cautibus remissius alligato, qui parua vi dissoluatur* (coneguda o vista l'art o indústria per los nostres, un mariner molt docte en l'art de la mar, de nit nadant davall l'aygua deslligà l'àncora ab una corda fluxament a les roques ligat, lo qual ab pocha força se soltava o deslligava, 124, b 4, cf 218, a 4 i 243, a 1). *Egregium facinus ad magistrum (ducem E) detulit / (10v) (qui ad E) aureo numero donatus (fuit ad E) gaudens comitum plausu ad stationem molis reuertitur* (cosa tan singular feta, diu-ho al capità, lo qual strena e dóna una flota de ducats; torna-sse'n molt alegre a la stància de sos companyons, 124, b 5). *Turchi (hostes E), comperto dolo, cum primum pontis deuectionem experimentantur, decepti statuunt scapharum remigio pontem a ripam transuehere. Hostis quoque tante rei intentus ad oppugnationem triremes triginta parat, bene quidem munitas et ad conflictum ornatas* (los enemichs, trobat lo engan, experimenten lo portar del pont; enganats, delliberen ab barques remant trespassar lo pont a l'altra riba. Los enemichs axí mateix han tanta cosa aparellat al combat, meten en orde trenta galeres ben fornides e a la batalla ornades, 231, a 9). *Preter has quoque adiciunt nonnulla oneraria nauigia, perendarias uulgo dictas, ex quibus quedam machinis et saxeis globis, tormentis adaptatis onuste fuere, vt si turris victoria potirentur, repente ex eo loco portum, turren meniaque diruerent, prosternerent, demolirentur.*

Nec (non E) pretermittunt celeriores cimbis disponere (no.s lexen o obliden les barques pus laugeres ordenar, 265, a 2), *que turchorum strenuissimos quosque ad molem deuehant, qui primi nostros aggrediantur et cum eis manus conserant. Quibus preliantibus, ceteri ex ponte et triremibus in molem descendant. Imponunque triremibus et parendariis non paruas machinas, quibus nostros prosternere possint, grandes quoque machine, que turrim diruerant, ad tempus ineundi conflictus officio fungantur.*

Princeps uero noster rerum summe inuigilans, subtilique ingenio et solerti (solertie E) mente cuncta diiudicans (lo príncep nostre, molt solfícit e vellant, ab subtil enginy totes les coses determenant e discernint, 231, b1), *fretus strenuissimi cuiusque conmilitionis sententia, qui ex occidentali natione aderat, nec defuerunt plerique // (11r) indigene grecique ingenio manuque prompti, summa cura arcis defensionis consulit* (ab gran diligència provehí a la deffensió de la torre, 70, a 4). *Susplicari enim potest primam pugnam quod contingit, turris et molis propugnaculis (mullis expugnationis E), fossa valloque abundantius munitur* (la torre e lo moll, ab reparos, fossa o vall habundantment és enfortida e guarnida, 211, b 6). *Accersitis operariis fere mille, qui interdiu noctuque cautibus excisis, rupibusque demolitis, quod expetitur conficiunt* (crídats o convocats o fets venir molts obrés de vila, quasi mil, los quals contínuament de nit tallaven de les roques e cantals, fan lo que desigen, 127 c 16), *nec impensarum sarcinis procitur. Presidia quoque in turris ruina collocantur, pariter alia presidia in radice molis (mullis E) disponuntur, qui nostris casu vrgente opitulentur* (la deffensió és possada en lo que era derroquat de la torre, axí mateix a la deffensió del peu de moll, les quals en cas de gran perill e necessitat urgent sia sotsvenguda, 211, b 6). *Rebus sic ad pugnam paratis, suspicauere nostri ne turchi (inimici E) duobus locis vrbem eodem momento aggredierentur, ut vires partirentur, et quod cupiunt facilius conficiant* (les coses axí ordenades per lo combat, los nostres hagueren suspita que los enemichs a dues parts en un moment no asaltassen o combatessen la ciutat per ço que les forces o la ajuda fos en moltes parts, obtinguessen lo que volguessen, 216, c 12). *Cui incomoditati et periculo magistri perprudencia prouidet: presidia quippe robustissimorum in menibus iudeorum ac Italie stationis, que iam iactu machinarum partim demolita erant statuit, qui tuitioni intendant, nec suo iniussu discedant. Non est qui non sane diiudicaret, ac sentiret nostram salutem in turris tuitione collocatam esse* (no és nengú que certament no jutgiàs o cregués la nostra salut ésser en deffensió de la torre col·locada, 265, a 3). *Quo fit ut vno ore omnes tanquam fidei veri athlete eius tuitioni consulerent et ut commune christianorum domicilium seruarent* (de què.s segueix que tots, ab un consentiment o bocha, axí com a verdadés e no vells combatedós o cavallers, que no provehissen e que guardassen la habitació comuna (*contiuua!) dels christians, 140, b 11); *in quo plurimorum equitum Hierosolimorum (auratorum E) ac nobilium, infimorumque latinorum, pariter grecorum, Rhodiorum (que ad E) virtus et animositas emicuit, qui concordí (concordia E) audacia et animositate assillum / (11v) et tutissimum christianorum refugium Rhodiam vrbem tutantur (tueantur E)* (en la qual cosa de molts cavallers e encara nobles e de poca condició, axí mateix de grechs, la virtud e la animositat resplandí, los quals de una concòrdia, audàcia e animositat, la casa e refugi dels crestians deffensen, 160, a 12). *Duo mercenarii iuuenes, qui turris presidio ascripti sunt, comprehenduntur arma in pelagus deiecisse, qui, facinore comperto, ad turchum deficere proponunt. Crimine dampnati, capitis supplicio afficiuntur* (dos hòmens asoldidats o logats, los quals eren deputats a guardar la torre, són trobats que havien llançat les armes en mar; e, trobada e coneguda la malessa deliberaren passar-se'n al turch; los quals presos, fonch levat lo cap, 146, c 15).

Ad turris demum (demom E) oppugnationem turchi XIIo. kalendas Iulii (inimici E) intempesta nocte terra marique summo silentio accedunt (finalment, al combat de la torre a la miga nit, ab gran silenci, per mar e per terra se acosten e vénen, 177, a 5). *Vbi vero pugnam inire conantur, grandi cum clamore et tympanorum sono inuadunt. Nostri quidem, arectis auribus, hostium impetum comperientes (compatientes E), vbi eos adesse comperiunt, gladios stringunt (destringunt E), balistis et tormentorum iactu hostes lacessunt deturbantque. Hostium triremes ac cimbe litoribus adherent. Pons quoque traducitur, quo conscenso, hostes transeunt* (puix que se esforcen començar la batalla, ab grans crits e sons e tabals donen lo asalt. Los nostres stant ab les orelles altes, sentint que los enemichs venien, arranquen les spases; ab balestes e bombardes los enemichs offenen, rompen, desbaraten. Les galeres dels enemichs e les barques se acosten a la placia (sic!), lo pont és menat, en lo qual muntats los enemichs passen, 299, b 15). *Nostre quidem machine in muris collocata, globos saxeos torquent, pons natans frangitur, turchi (inimici E) merguntur, quatuor quoque triremes et nauigia tormentis onusta iactu machinarum prosternuntur et undis obruuntur* (les nostre bombardes en los murs situades tiren de grans pedres, lo pont és trencat, los enemichs són offegats, e quatre galeres e navilis carragats de artelleria són trencats e offegats en mar, 217, a 1). *Turchi (inimici E) frequentes, qui ex cimbis et triremibus in molem descenderant, a nostris ceduntur trucidanturque* (los enemichs molts, que de les barques e esquifs eren devallats en lo moll, són per los nostres morts, o maten, 217, a 2). *Ignis etiam in classem, solutis lintribus immittitur, nec turchi (inimici E) impigri bombardis respondent, ignes iaciunt, saggitas impetuossissimas ex balistis chathapultis torquent (torqueri E). Magna vi in obscuro, nisi dum ignes // (12r) iaculati lucem plerumque preberent, acriter pugnatur e<t> (e E) media nocte ad horam decimam diei sequentis durans (gravis E) pugna. Propulsatisque (Prepulsatisque E) inimicis victisque dirimitur (dimittitur E)* (meten foch en les fustes, barques, e los enemichs diligentment bombardegen. Lançen foch, tiren ab balestes; ab gran esforç se batalla a les fosques mentres que se fa lum los fochs, axí de les bombardes com dels altres (!), e combaten. De miga nit fins a mig dia après durà lo combat, e, foragitats e vençuts los enemichs, cessà la batalla (243, a 2).

Vidisses toto triduo hostium cadauera litore iacentia, auro, argento insignique veste fulgentia, et complura mari fluctuantia, que pelagi estus, vt natura solet, in superficiem (superfaciem E) ferebat, quorum spoliis complures potiti sunt, et ex his non parum comodi vendicant (veuries per tres dies los cossos dels enemichs morts traure de la riba de la mar, ornats de or e argent, molt ben vestits, e molts altres anant ençà e enllà sobre l'aygua. De les despulles molts ne reportaven dels nostres gran profit, 358 b 7). *Insignis quidem (equidem E) hec pugna fuit morte clarorum virorum, qui turchis (inimicis E) preerant, quorum interitus merorem et luctum hosti attulit, presertim generi turchi (regis E), viri quidem strenuissimi a turchoque (regeque E) dilecti, mors magno fuit merori. Cuius cadauer postriduum mari ebul(l)iente in molis litus deuectum (denctum! E) reperitur, eiusque spoliis quidam ex nostris potitur* (...quals portaren gran dolor als enemichs, majorment al gendre del rey, hòmens valents e amats de aquell, de la mort del qual ne feren gran dol. Lo cors del qual après tres dies, fent maror, fonch trobat en la riba del moll; los arreus del qual pres o hagué hu dels nostres, 90, a 1).

Perfuge, qui per prelium ad nostros defecerunt, edocent exercitum magnam cladem accepisse turchosque (inuentosque E) ea in pugna duo milia quingentos (quingentes E) cecidisse, ex eoque Basam (ducem exercitus E) ingentem merrorem concepisse (accepisse E). Qui tres dies intra papilones frequentia commilitonum prohibita se continuit, et stragem turcho (regi

E) celerius nunciat. Eo quoque (eoque E) magis mens eius roditur quod pretantam ruinam turri illatam arce potiri non poterit, et quod tantam in eius oppugnatione ignominiam acceperit, existimans turcensem (eius E) vniuersum exercitum (e.v.E) inualidum esse (om E), qui turrim diruptam ex/ (12v) pugnare non valuit (los que fugiren o se'n passaren dels enemichs a nosaltres, nos enformen e dien o conten lo exèrcit dels enemichs haver rebud gran dan o pèrdua, car en aquella batalla eren morts dos mília e cinch-cents, e que per lo capità haver rebud gran dan, tristor e dol. Lo qual stigué tres jorns dins la tenda que negú del camp no li parlà, e tantost ho trameté a dir al rey la mort e ruïna de tanta gent. E encara més tenia congoxa en son enteniment, que per tant gran ruïna e dan donat a la torre no haja pogut pendre-la, e que en aquell combat haja rebud tanta ruïna, pensant lo gran exèrcit del rey ésser de tant pocha força que la torre mig derroquada no haja pogut pendre, 231, b 2).

[VII. L'expugnació general de la ciutat]

Cum autem turchi (inimici E) spem turris expugnande perdidissent, conatum, studia, industriam omnesque vires (viros E) ad ciuitatem vi experte (ex parte E) oppugnandam conuertunt. Et licet ad menia iudeorum (iudearum E) ac Ytalie stationis animum potissime conuertant, non tamen cessant muros circumquaque verberare ac demoliri (com ja los enemichs de pendre la torre haguessen perduda la speranza, tot lur sforç e diligència e indústria, tot lur poder meten en combatre la ciutat. E, jatsia la muralla vers los juheus e la stació de Itàlia ab gran poder giraren, emperò no cessen entorn (*bis*) de quada part combatre e derroquar los murs, 124, b 6).

Hostis ceptum opus continuat, assiduoque conatu aggreditur propositum conficere. Excogitant itaque turchi (inimici E) urbem ingenio occulto propinquare. Fossas laberinti persimiles effodiunt, quas lignis arborum ramusculis conceptis edificant, terraque operiunt, ut latenter ad fossas urbis accedant propugnandam quoque multis in locis, cratibus de viminibus contextis edificant, ex quibus assiduo (continuo E) sagittant, colubrinis quoque ac (et E) serpentinis nostros deturbant, fatigant; pensant quoque eis concludere (conglutire E) aliquam partem fosse que menibus adiacet oppetere. Opera itaque ab hoste adhibita lapides congerere non cessant, et occulto in fossam (fossas E) iaciunt. Operis assiduitate pars fosse oppletur, antemurali quoque equatur. Ex quo et murorum ruina in dorsi formam redacta, facillimus conscensus in menia efficitur (lo enemich la cosa o obra començada continua; ab assidu esforç comença a acabar son propòsit. Pensen, donchs, los enemichs acostar-se a la ciutat ab enginy amagat. Fan fosses axí com un laberinto, les quals ab rames de arbres, ab bastons edificuen, e cobren-ho ab terra perquè amagadament als fossos de la ciutat se acosten. Axí mateix, en molts lochs ab canyiços de vímeus texits, ab los quals (!) sovent o contínuament tiren de ballesta. Ab colobrines, axí mateix, e serpentes los nostres desbaraten, cansen. Pensen sovent cloure e rebellir alguna part del vall o fosso, la qual és prop de la muralla. Los enemichs, donant obra e diligència a la cosa, no cessen de aplegar pedres e amagadament lançar en lo fosso, e per continuació part del fosso és omplit e igualat ab la barbacana, de què, axí per lo derroquament de la muralla com per lo lançar de les pedres se podia fàcilment muntar a la muralla, 231, b 4).

Precellentissimus princeps noster, Rhodiorum magister (om E), hiis conspectis, diuino quodam ingenio agendis incumbens, nihil pretermittere decreuit quod saluti urbis conducere

videatur. Maturitateque ac solita modestia vtens, militibus ad contionem vocatis, // (13r) conatus (est ad E) et discrimina grauius ac prudenter explicat (lo precel·lentíssim príncep nostre, vistes aquestes coses, ab un enginy divinal ab gran sforç e diligència delliberà de fer res que fos en salut de la ciutat, ab gran repòs e gravitat e acostumada modèstia usant... 231, c 2 ;70, a 5). *Adherebat enim (eius E) lateri nobilissimus eius frater, excellens miles Anthonius d'Abusson, dominus de Montelio ad vite comitem, vir quidem consilio et armis clarus* (anava-li son jermà al costat, excel·lent cavaller, home de gran consell e clar en armes, 84, c 9), *qui paulo ante et Gallis robustis comitatus uiris in Orientem, sancti sepulchri visitandi gratia, cupiens sumopere tam glorioso certamini interesse transfretaret. Is enim a fratre patrum decreto ob fidei integritatem agendorum experientiam, artisque militaris disciplinam, commilitonum dux et urbis capitaneus designatus* (fonch fet capità de la ciutat e de la gent de peu, 179, a 8), *magnamini et prudentis capitanei munera habuit, et rerum summe consulit. Aderant non pauci equites Hierosolimorum, precellentes baiuliui, priores, senatorii, ordinis preceptores et fratres nobilibus familiis in occidentali plaga nati. Affuerunt negociatores prudentia pollentes ac Rhodii ciues, greci quoque ingenio preclari, qui vnanimi consensu de tutanda urbe consultant. Excelluit profecto plurimorum cuiusque generis astantium probitas, generositas, virtus ac magnanimitas; quorum sententiis discussis, principis nostri solertia, quod optimum diiudicatum est elegit. Nostri uero cuiusdam experti suasu machinam uersalem, quod trebucum vocant, ingentia saxa in munitiones, et hostium fossas torquens erigere statuunt. Edificatur quam celeriter machina periti viri sententia, nautarumque et architectorum opera, que ubi erecta est, vir/(13v) peritus grauius saxa in hostes iacit, multosque conterit, munimenta diruit, dampnaque intulit non paruipendenda. Excogitatum quoque est eam partem fosse que lapidibus a turchis oppleta erat euacuare. Sed cum id palam effici non posset, cuniclo in pomerio effosso, exitum sub lapidibus nostri habent, et clam lapides in vrbe comportant. Sentiunt profecto turchi qui fosse propinqui erant lapidum congeriem minui et ascensus oportunitatem adimi, nisi quantocius quod cupiunt efficiant. Atroci enim murorum ruina conspecta, statuitur munitionibus inniti, qui impetum machinarum sustineant* (vista la cruel ruyna d'ella, o dels murs, se dóna orde de fer gran socors, ab ímpetu de bombardes, 360, b 3). *Murorum igitur lapsui munimenta et repara nostri adiiciunt, que in hunc facta sunt modum: Murus crassitudinis palmorum.XXII.* (lo mur tenia de gros vint- e -dos palms, 232,a 1), *in pomerio, ex opposito menium ducitur; pali ex robustissimo ligno terre infiguntur, glis ramusclis fructicibus quoque intermixtis intus ponitur, assiduoque atritu infusa aqua firmatur densaturque, prouident insuper ingeniis hostes in ipso congressu compellere et propulsare. Ignes itaque artificiosos parant variis modis reconditos* (aparellen fochs artificiosos, ço és fochs grechs en diverses magranes amagats, 87,a 3). *Cadis pice sulphure combustibilisque materia repletis* (vexells plens de pega e çofofre, 358, b 8), *ac saculi lameis ferreis puluereque machinarum refertis, que ingenia exitio hosti (hostis e. E) futura sint* (los enginys o aparellaments, que sien en mort e destructió de l'enemich, 232, b 2). *Ingens preterea chilindrorum copia affertur, qui in hostes ruant eosque prosternant, varia quoque propugaculorum forma editur, qui turchis impedimento, nostris sint adiumento. Delectabamur conspicientes virorum ingenia qui rem/(14r) edia excogitabant ac pandebant.*

[VIII. Execució de Jordi, el traïdor. Propostes de capitulació]

*Adducitur Georgius proditor forti comitatus caterua ad custodiam data. Consultus de hiis qui tuitioni futura sint, inmissus tardiusque respondit, nec de se experimentum ab eo expectatum prebet quemadmodum pollicitus erat. Sperabat quippe vir **iniquus et callidus** (home maliciós, 193, a 11) videns murorum iacturam et facilem ascensum per ruinam ciuitatem in hostium potestatem futuram. **Quedam tamen protulit, ut eius astutiam occultaret. Suadet machinam parari que in machinas hostis iaciat** (aconsellà'ls que parassen una bombarda que tiràs a les bombardes dels enemichs, 75, a 2). **Quod ut factum est, turchus machine ictus ex aduerso dirigit murumque non parum ledit. Dum hec agerentur epistole ex castris in urbem sagittis diriguntur, que Georgium insimulant** (mentres que açò.s feya, del camp dels enemichs ab ballestes e archs són trameses lletres dins la ciutat, que.s guarden de Jordi, 243, a 3). **Nec Georgius licet vrbis descrimen videret, verbis procacibus se abstinet, que ut ad noticiam deueniunt, vehemens suspicio in eum oritur. Quibus ex causis vinculis et carcere arcetur, deputanturque qui virum (eum E) examinent, et causas defectionis perquirant** (designen o deputen certs que examinen e interroguen les causes per què s'és rebellat e fugit a nosaltres, 140, b 15). **Examinatus, contradictoriis ac coniecturis sufficientibus queritus torquetur in tormento, et antequam rogatus, vltro fatetur iussu turchorum tyranni ad Rhodios defecisse ut urbem si posset proderet, quemadmodum plura opida prodit. Sin minus Rhodi persemestre uersaretur actaque diligentius acutiusque perquereret et specularetur. Mores quoque status et condiciones incolarum et religionis intelligeret ac demum, si classis non vinceret, ad turchum reuerteretur, edoceturus que ad urbis expugnationem conducerent. Pro/ (14v) ponebat namque turchus hanc urbem in suam ditionem redigere, quod ut conficeret multis pollicitationibus ac pluribus donis allectus Georgius extitit. **Crimine conuictus, suplicio capitis dampnatur et in propatulo, spectante populo, fune furce religato Georgius suffocatur** (confessà lo peccat, fonch condemnat a mort, que fos pengat, 124, c 3). **Vt animam exalauit populus cum plausu ad priuatas stationes reuertitur** (puix que fonch mort, lo poble ab gran alegria se'n tornà cascun a la sua stància, 299, c 1), **letus et gaudens de nece proditoris christiane religionis, qui tot animas perdere uoluit et ad iugulationem et fidei orthodoxe abnegationem tot preclaros uiros castissimasque matronas, sacrasque virgines et plebem christianam producere studuit. Luit tandem penas sceleri debitas uir perfidus** (portà finalment la deguda pena lo home malvat, 291, b 4).***

*Vigilans et semper aliquid cogitans turchencem classis prefectus Basa, alteras litteras in urbem iacere studet, que grecos indigenas et ciues latinos ad ditionem hortantur, vita et suppellectili salua promissa, multamque immunitatem pollicetur. Solum urbis ditionem (deditionem E) expostulat, (lo capità de l'exèrcit lançà altres letres dins la ciutat, ab les quals confortava que.s donassen, promeses vida e béns ésser salvos; solament vol ésser senyor de la ciutat, e si faran lo contrari los fa certs de matar-los a tots, 232, a 3), et interitum militum ac perniciem religionis Hierosolimorum affectat. Si secus rebus suis consulant ad vnum omnes interituros affirmat. **Putauit uir nepharius populum infidum inuenire, et qui metu terreretur, uel muneribus alliceretur** (pensà's lo home malvat trobar lo poble que seria traydor e que s'espantàs per pahor, o per donatius tiràs a sa voluntat, 286, b 1). **Sed reperit orthodoxe fidei plebem deuotam ac ordini Hierosolimorum fidam, consilioque et armis mutua equitum et latinorum nostrorum conuersione expertam. Ea igitur in uanum temptante, alio vititur comento. Mittit***

ad // (15r) ecclesiam beate Marie virginis Helemonite greculum (quendam E), qui dudum ad turchos (inimicos E) defecerat, qui vigiliis alloquens ait Basam oratorem ad principem vestrum (ducem eorum E) velle destinare, dummodo tutus aditus pateat (tramet hu qui poch havia se n'era passat als enemichs, lo qual parlà a les guaytes e dix que lo lur capità volia trametre a nosaltres un embaxador ab què lo assegurem, 346, b 13). *Respondetur vt illic ad ripam fosse nuncium mittat, aderitque in beleuardo (baluardo E), qui nomine magistri (rationem regis E) respondeat* (és-li respost que.l trameta allí a la vora o riba del fosso, que allí, en lo baluart, per part del rey li serà respost, 166, b 15). *Affuit postridie Base orator, qui nostris prius salutatis, ait prefectum classis se non parum ymmo vehementer admirari, qui tam potenti principi resistere audeamus, qui duo imperia, tot regna, tot urbes, tot prouincias, totque potestates subiugauit. Quare suadet vt nostre urbi et agris indoleamus, nec patiamur tam crudele facinus perpetrari, nec urbem diripi, et ad iugulationem viros et mulieres ad raptum et ignominiam dari, bellum an pax presterit dicamus. Pollicetur quippe breui formula et compedio, pacem si libuerit se prestiturum, et nos possessores (possessionis E) vrbis et agrorum permansuros. Aliter minas addens pronunciat prope diem ciuitatem in suam potestatem transituram, direptioni prebituram, et omne genus crudelitatis executurum* (diu en poques paraules o breument, si volen fer pau, e nosaltres romandrem en possessió de la ciutat e béns. En altra manera menaça'ns e declara de ací a pochs dies serà senyor de la ciutat e la destriuhirà e executarà tota manera de crueltat, 144, b 7). *Qui principis nostri vice aderat, edoctus respondet* (lo qui era per part del nostre príncep, informat respon, 232, a 4): *Non posssumus satis nos admirari. Vos qui cum classe et impetuosis machinis castrorumque copia urbem nostram circumdatis, nos ad pacem hortari, cum id a militantium offitio alienum videatur* (molt nos marvellam, vosaltres, qui ab tant gran exèrcit e furioses bombardes teniu circuïda la nostra ciutat nos conforteu a la pau, com sia molt strana cosa dels qui tenen nenguna ciutat asetgiada, 224, c 8). *Verum figmento agere videmini ut animos temptetis. Sciatis // (15v) nec pollicitationes nec munera uestra nos mouere aut ad aliquod indecens conficiendum allicere, nec profecto mine uestre nos terrere. Sumus enim vnanimis, nec discrimen est inter latinum et grecum (nos E). Christum colimus vna fide et firmamente, pro quo (qua E) pugnare parati sumus, et mortem potius oppetere quam Machumeto (Maphometo E) coniungi* (som de una matexa voluntat e no y ha entre nosaltres differència nenguna. Tots crehem en Déu ab una fe e ferma pensa o intenció, per la qual batallar som aparellats, e morir abans que no ajustar-nos a Maphomet, 332, a 15). *Facessant promissa et mine quibus nos mouere conamini. Cum uestra classis domesticas lares reuiserit, si oratores de pace tractaturos mittetis, de re consultabimus* (com la vostra (*nostra!) armada se'n serà tornada en vostra terra, si.ns trametreu embaxadós que tractem de pau, ab vosaltres lauors tractarem de la cosa, 124, c 4). *Cum armati et exercitu preacti estis, officium bellantium perfuncte, et vobis Deo propitio constanti animo respondebimus* (Déu volent, ab lo ànimo constant e ferm vos respondrem, 140, b 16). *Cognoscetis quoque non cum asiaticis et effeminatis viris contendere, sed cum catholicis fortissimis manum conserere. Quo dicto vultu dicti turchi (vulgato dicti inimici E) dimisso, extemplo discedunt* (la qual resposta feta, los enemichs ab la cara bax[a] tantost se partexen, 211, b 11).

Dum turchis (inimicis E) maiori conatu ingenio arteque resistitur, ipsorum insania incenditur (mentres que als enemichs ab major sforç, enginy e art era resistit, la lur fúria o oradura s'encenia, 243, a 4). *Pudet quippe eos tantum exercitum non preualere, et sui tiranni formidolosam potentiam a Rhodis contempni. Furibundi itaque machinis, mortariis, sagittis, catha-*

pultis, diemque noctemque urbem lacessiant, infestant, deterrant (deterreant E), experique satagunt (de nit e de dia la ciutat turmenten (*turmenter), congoxen, spanten, 140 c 1). *Rhodiorum animi facinora obire preclara audeant, quemadmodum preclara et machifica uerba proferunt. Secundum igitur alterum prelium ad turrim molis sancti Nicholai commissum diebus septem et triginta exactis// (16r) vires in urbis mentia augent, faciemque ciuitatis deturpant, noua quidem urbs crassissimo (grosissimo E) muro munita, turribus in celum erectis ornata, antemurali aque quoque et pugnaculis (propugnaculis E) optissimis munita* (la ciutat, governada de gros mur, e les torres altes al cel, enfortida de barbacana e baluarts, 211, b 12), *trium milium quingentorum spericorum saxorum frequentissimis ictibus laceratur, deturpatur et demollitur* (tres milia cinch-centes pedres de bombarda que tiraren, la enlegiren e mig derroquaren, 346, b 16), *eamque ruinam plereque domus ciuium et magnifica palacia perornata et magnifica paciuntur* (aquella matexa ruina passaren moltes cases de ciutadans, palaus ben ornats, 90, a 1). *Ita ut prioris urbis facies penitus perdita videretur ac tanquam gigantei cadaueris sarcina prostata iaceret. Actioni insunt plurimorum animi* (los ànimos de molts a la reparació de proseguir són promptes o presents, 232, a 5), *sed princeps, vir quidem magna sapientia generositate atque magnanimitate, preclaris et magnificis comitatus equitibus pugnaturque globo fortissimo (f.g., E)*, (lo príncep nostre, acompanyat de singulars e magnífichs cavallers, batalla contra una fort multitud, 232, a 6) *sub potestate spem in Deum immortalem ad Filium dominum nostrum Ihesum Christum eiusque Genitricem, patronumque sanctum Iohannem Baptistam dirigens, cunctorumque mentes solidat. Nec defuerunt magnatum, baiuliui, priores, preceptores ac fratres sacri ordinis Iherusalem pariter negociatores, indigeneque et greci, qui pro fide orthodoxe fortiter pugnare non formidant. Non deterrebat profecto animos murorum formidanda ruina, non metum incuciebat facilis hostium ascensus, non machinarum impetuosisissimi iactus mentes perturbant* (no.ls spantava ni metia pahor dels murs la gran ruïna, 265, a 5), *autumare turchi paruo momento vrbem subicere* (pensaren los enemichs de allí ab poch spay dependre o subjugar la ciutat, 286, b 2). *Putant nostri spe et fide mahometanam gentem (inimicos E) facile propulsatum iri* (pensen los nostres ab gran sperança e fe los enemichs foragitar, 286, b 3).

[IX. L'assalt final. El paper del gran mestre d'Aubusson]

Hinc turchi (inimici E) in / (16v) aurora et solis occasu (occasi E) ad ripam fossarum fistulis et timpanis turcensibus solitum cantum edunt, exultantque de futura victoria (de ací los enemichs en l'alba e a posta de sol, a la riba del fosso ab caramelles, també morischs, canten e fan alegria de la victòria que devien haver, 140, c 2). *Nostri in pomerio tubarum clangore iubilant* (los nostres vora mur, a la part de dins, ab gran so de trompetes fan alegria, 232, a 7). *Princeps noster, preclarissimus ingenti acumine, preditus prope diem hostilem inuasionem futuram coniectat.* (lo nostre capità preclaríssim, dotat de gran subtilitat d'enginy, de dia en dia pensa o fa conjectura que li deven donar lo combat o asalt, 232, a 8). *Maturo igitur consilio presidia menium instituit, hiisque prestantes viros proficit* (ab discret consell ordena la deffensió de la muralla, e a d'aquestes coses fa capitans hòmens valents, 70, a 7). *Subsidio quoque non negligit, quibus et electissimos sui ordinis cuiussuis nationis baiuliuos et equites preesse uoluit, qui presto casu urgente adesse debeant* (los quals prestament, essent lo cas de

la necessitat, fossen presents o prests, 232, b1). *Ipse uero partes subsidii non recusat, quinymo assiduo labori non parcens in pomerio menium lapsorum residet (retinet E). Illic somnium quanuis non diuturnum sumit, semitat uersatur* (ell no recusa pendre part del subsidi, abans ab contínuu treball no cessant, a la muralla derroquada estava ferin[t], e allí dormia, 150, c 14). *Magistri uestigia strenuissimus quisque sequitur, nec primi, nec mediocres, nec infimi onus recusant* (les petgades o axí com feya lo capità cascú segueix, ne los hòmens de preheminença, ne los ciutadans, ne los de baixa condició recusaven lo treball, 217, a 5). *Turchi (inimici E) uero in castris preconis uoce promulgant urbis supellectilem in direptionem transituram: impuberem etatem sub iugum ut fidem abneget (abnegent E) mittendam, provectos uero et adoloscetes ad vnum iugulandos, et qui uiui capti essent pariter ;quos ad id exequendum milia octo parauerant cruciandos, ciuitatis ditione turchorum tiranno reseruata* (los enemichs en lo camp fan crida, o dien de paraula, ésser donats los béns a sacho: los de pocha edat ésser catius perquè reneguen de la fe; los que seran de major edat, ço és los jòvens, seran degollats; e los que seran presos vius en la ciutat seran del capità (!); los quals per a fer açò havien preparat e ordenat huyt milia turmentados, 232, b 2-6). *Hiis diuulgatis, properant turchi (inimici E) ciuitatem aggredi* (aquestes coses divulgades, los enemichs se aparellen donar lo asalt o combat, 90, a 2). *Priusque id moliantur Mahomentum (Maphometu E) suo more inuocant, corpus lauant purgantque, saculos ad rapinam parant, funiculos ad captiuos religandos (religando E) // (17r) zonis connectunt* (e abans que allò facen, invoquen a Maphomat a la lur usança, laven-se primer e netegen, aparellen los sachs per al robo, los cardells per a ligar los catius se ligen a les correges, 148, a 2).

Pridie quam pugna iniretur (inhiret E) (lo dia abans que la batalla o combat se donàs o fes, 232, b 7), *totaque nocte diei continue ac diluculo quod magne quo pugnatum est processit: octo maxime turris obiecte saxa ingentia assiduo torquent, quod loco propugnaculorum adhibitum erat, dirruunt. Vigiles quoque ac custodes et menium presidia partim occidunt, ut muris (presidia E) quisquam (iuenum ad. E) superstare vix posset (v.q.i.p.s.p,E) nisi summo astu occultaretur* (envides negú podia star en deffensió de la muralla, 160, b 4) *et scalas ad signum campanae paululum descenderet et demum conscenderet. Nec tempus datum est propugnacula denuo instaurandum* (e finalment no havien temps de refer los reparos, 149, a 2) *cum bombardarum ictus frequentiores (frequentionis E) essent* (com los colps de les bombardes fossen molt speses, 124, c 8), *ita ut tam paruo tempore trecenta vel circiter saxa iacta sunt, Turchi uero iactu machinarum peracto, ad signum iactus mortarii quod pridem eo in loco constituerant, confertissimi magno impetu quam celeriter, quinto kalendas Augusti, ruinam orto sole conscendunt. Erat namque facilis (vt diximus) eis ascensus* (fàcil muntada, 170, a 7), *ymo faciliior quam nostris. Per scalas superiora quoque murorum loca occupant* (trucidato quod illis erat presidio) *quam primum tanto impetui resistere nequeunt antequam subsidia nostra scalas conscenderint, et illic hostilia signa statuunt* (prenen la muralla e meten allí les banderes, 297, b 4). *Idem quoque faciunt ad turrim Ytalie cuius uerticem oppugnant. Clamor vndique oritur* (los crits són grans, 232, b 8) *manus quoque viriliter conseritur magnaue ui pugnatur* (fa's la batalla fort, 170, a 9). *Nostri quoque a dextro (dextero E) sinistroque (et a s.,E) cornu fortiter hosti resistunt* (los nostres, de la part dreta e sinistra fortment resistixen, 232, b 9). *Ubi affuerunt, gloriose dimicantes, miles prestantissimus dominus de Montilio, capita/ (17v) neus armis pollens, baiuliui quoque et equites Hierosolimorum ac negociatores, et cuiusuis nationis strenui, quorum quidam inter confertissimos hostes acriter dimicantes cecidere* (alguns entre los altres

enemichs fent brega forment, morien, 80, b 2). *Alii, multis vulneribus acceptis, vitam seruauere* (los altres, nafrats, guarexen, 232, b 9). *Scalis quoque, que quatuor erant, quibus in vicum iudeorum descendebatur, iussu principis nostri per fracturam qua turchi (inimici E) descendere sperant (sperabant E) extemplo conscensis, clarissimus magister et princeps noster Petrus de Buson, (capitaneus noster E) preclara comitatus cohorte, magno fortique animo hosti se obiecit* (per lo troç del mur que havien trencat, per lo qual los enemichs speraven devallar, lo claríssim capità nostre, acompanyat de una bella squadra de gent, ab gran ànimo ve contra lo enemich, 286, b 4). *Scalam quoque conscendit hostemque uiliter oppugnat, propulsat, quosdamque trucidat. Nec aliter ipse sui que commilitones quibus comitatus erat pro fide catholica et re publica christianorum pugnauere, quam olim gloriosi Machabei pro cultu diuino et hebreorum libertate preliati sunt, nec haud secus quam plerique romani principes pro tutanda patria dimicauere, qui ob seruata rem publicam patres patrie meruerunt appellari. Hos enim preclarissimos uiros imitatus, princeps et magister noster discrimina non formidans, quatuor vulneribus in corpore exceptis, quorum vnum letale censebatur* (quatre colps o nafres, dels quals la hu se crehya que fos mortal, 301, b 5), *nisi medicorum cura remedium attulisset. Rhodiorum rem publicam tutatus est, seruauit restituit, ob quod preclarum quidem facinus patrie optimo iure appellandus est* (per lo qual singular acte, mèritament deu ésser appellat pare de la pàtria, 286, b 5). *Turchi (inimici E) enim perpulcre armati duo milia quingenti super muros erant* (los enemichs, bellament armats, dos milia e cinc-cents, sobre los murs eren, 232, a 10). *Conferte in nostros secum manus confere// (18r)rentes armorum vi propellere nitentur. Primorum tamen virtus inuicta persistens, diuino presidio suffulta, nequaquam loco cessit. Sequebatur quoque turchos, qui (jam ad E) muris potiti erant* (ja havien pres los murs, 195, c 4), *ingens turchorum multitudo que totum campum adiacentem ruina uallum et fossam expleuerat, ut terra uix conspici possit. Affirmant profuge quadraginta milia turchorum inuasioni adesse* (dien los qui fugiren, ésser al combat quaranta milia combatents, 144, b 8).

Pugnatum est duabus horis ambiguum formam, modo ad nostros modo ad turchos victoria inclinante (inclinare E) (lo combat durà e fonch per dues hores, que no.s podia dir qui uencia, com adés fos dels nostres, adés dels enemichs, 232, b 11). *Tamen diuina clementia, principis et nostrorum uirtute (virilitate E) fuere turchi (fuerunt inimici E) fusi, populsantur, (fugantur ad. E) ceduntur,* (per la pietat e voluntat divina e virtut dels nostres, los enemichs foren foragitats, escampats e morts, 286, b 7), *tantoque (magno E) impetu (et ad. E) celeritate terga uertunt, ut sibi ipsis necem et vulnera afferrent* (ab gran fúria o ímpetu fugien, que ells ab ells se maçaven e nafraven, 70, 2b i 148 a 3). *Spectaculo nobis fuit quod a nostris inter pugnandum gestum est conspicere. Ex turchis (et ex inimicis E) quippe qui nostros fortiter lacescebant super muros stantes, trecenti a nostris in vicum iudeorum precipites trahuntur et impelluntur* (tots vem que mentres batallen, dels enemichs qui los nostres fortment nafraven stant sobre lo mur, tres-cents ne caygueren en lo carrer dels juheus, 343, c 2). *Erat namque muri altitudo ad intra fere pedum viginti (era alt lo mur de altària de vint palms a la part de dins, 162, c 1). Hii omnes ad vnum trocidati sunt* (aquests tots foren tallats a peces e fets troços, 90, a 3), *et cadauera vulneribus deformia passim iacentia intra urbem uisa (vasa E!) sunt* (legament nafrat(s) los cosos (*casos!) de pas en pas veuríeu). *Cum turchi (inimici E) pedem referent, et ad castra tenderent,* (com los enemichs se'n tornasen atràs o fugissen, e se n'anassen a llur stol, 124, c 10), *nostri eos consecuti sunt et complures inter munitiones occiderunt* (los nostres los anaven darrere e ls aconseguien, e molts entre los lurs reparos ne mataren, 232, c

1). *Quorum spoliis ac ui Base tyranni uexillo auro argentoque ornato (ornata, E), quod (vexillum ad E) tante victoriae monumento extitit, potiti (sunt ad E)* (dels quals la defferra e una bandera d'or e argent ornada se'n portaren, 140 c 5; la qual bandera és estada en recort de tanta victòria, 211, c 3). *Incolumes, magno complausu, per murorum ruinam intrans. Cecidere ea in pugna turchi (inimici E) tria milia quingenti* (moriren en aquella batalla tres mlia e cinc-cents, 249, c 12), */(18v) quorum cadauera intra vrbem, super menia, fossa munitionibusque hostium et mari (marique E) reperta sunt* (los cossos dels quals dins la ciutat, sobre los murs, en lo fosso, en los reparos dels enemichs e en la mar foren atrobats, 232, c 2) *et posmodum, ad luem uitandam, que passim deformia et lacera iacebant combusta. Interierunt prout profuge diuulgarent qui cum exercitus a Basa recenserentur aderant ex turchis obsidionis tempore, nouem milia, vulneratique sunt milia quindecim.*

[X-XI. La prodigiosa victòria. Arriben les naus valencianes]

Magnis quoque et aliis incomoditatibus exercituum acceptis, fama satis constans est, et palam a profugis vulgatur Turchos uisionis miraculo exterritos, tanta trepidatione loco cecisise, ac pedem retulisse. Ayunt enim, cum uexilla domini nostri Ihesuchristi ac virginis Marie ac sancti Iohannis Baptiste religionis Hierosolimorum in conflictu iussu principis erecta sunt, crucem auream in aere splendidissimam hostes vidisse, aparuisse insuper candidissimam virginem, clipeum et hastam gestantem ac hominem vili ueste obsitum, splendidissimo comitatu stipatum presidio adesse (affuit E) (ab molt resplandent companya acompanyat, fon en adjutori, 70, a 8). *Que uisio tantum terrorem eis incussit, ut nullo pacto progredi ausi sint (essent E)* (la qual visió los mès tanta terror... 211, 4 c).

Fatendumque est hanc uictoriam celo dimissam esse, quo tam parua militum nostrorum copia (vicit E) (ab tan poca gent d'armes vencé, 70, a 10) *hosti potentissimo iam muris potito resistere potuit, nisi diuinum presidium affuisset. Quomodo tam parua temporis morula tanta hostium manus cessidisset, nisi angelus Dei victoriam attulisset, et inimicos trocidasset? Erant enim tot occisorum cadauera, et ita perpulcre ordinata (ornata E)* (eren tants los cosos dels morts, e axí belament ornats o arieats, 162, c 2), *ut non horarum dierum opus esse uide/(19r) retur. Et id potius diuinitus quam humanitus contingisse putetur* (e allò se creu éser esdeuengut més diuinalment que no humanal, 148, a 4). *Quis hostem menia possidentem iamque victoria laciuentem et exultantem terruit? Deus clementissimus* (Qui ha spantat lo enemich, que ja havia pres la muralla e s'alegrava de la victòria? Déus piadós, 308 a 8). *Quis hostem ne scalis ascenderet antequam subsidia concederentur prohibuit? Deus fortissimus. Quis eorum mentes obcecauit vt preter primam pugnam non egrederentur nostros multis vulneribus oppressos, ea defatigatos oppugnent? Deus clementissimus. Quis tam potentem hostem, qui tot et tanta regna subiugauit, prohibuit ne hunc Hierosolimorum principatum mediocrem quidem ad ceterorum comparationem, tamen post Constantinopolitane urbis excidium (eversionem ad E)* (après la destrucció de Gostantinoble, 87, a 3) *sue ditionis faceret? Sapientissimus Deus. Agamus igitur gracias de tanto beneficio ei qui nos ab impiorum manibus preseruauit!*

Turchi enim spe potiunde urbis queque crudelitatis genera exercere proponebant, sed nephando optatu frustrati, tanquam pecudes trucidantur, propulsantur, vincuntur. Exemplo pugna commissa (omissa E), ad primum lapidem castra et papiliones turchi (inimici E)



collocant, machinas ad litus maris deuehunt (detrhunt E) et nauigiis onerant (e tantost lexat lo combat, los enemichs muden lo camp a una milla de allí, porten-se'n la artelleria a la riba de la mar, e carreguen-la en els fustes e navilis, 166, c 9), *vulneratos et quos ex licia traiecerant, multos dies vsque ad eorum discessum* (lo partir-se o anar-se'n, 232, c 7) *in Turchiam cum omni supellectili uehunt. Ortos, vineas, predia que intacta illesaue remanserant vastant, depopulant, incendunt, ingenti pecudis multitudine abacta* (los ortos, les vinyes, les alqueries que remanien lese[s] dasguasten, derroquen; ab molt bestiar que furten e se'n porten, 232, c 6). *Dum hec turchi molirentur et discessum pararent (parant E), apparuere subsidiarie / (19v) naues (due ad. E), quas perexcellentissimus Sicilie Rex Ferdinandus fidei catholice catholicissimus Rhodiis mittebat* (mentres que los enemichs fan aquestes coses e aparellen per anar-se'n, aparexen dues naus que en socós (!), les quals lo preexcel·lent rey de Nàpols, catholíssim (sic), trametia (243, a 5), *que ad auram post meridiem, turchis conspicientibus, cum Rhodiorum plausu et graciis pro alimento dato portum intrare non formidant. Hostis machinas quas ad hoc parauerat in eas dirigit. Iactu machinarum vna (u.i.m.,E) detrimentum male excipit. Altera incolumis euasit, anchoris ante aditum portus naues subnixae, vi tormentorum et mari (maris E) estu feruente, paululum ab aditu discedunt* (los enemichs la artelleria que per açò havien aparellat tira'ls, e la una rebé gran dan dels colps de les bombardes, l'altra no.n rebé mal, lançà ànchores a la bocha del port, 232, c 8 i 211, c 6). *Hespero adueniente et procella ingruente, nauis que sola fuerat portum intrat* (venint la alba o fent-se de dia, levada la fortuna de mar, la nau que era restada defora entra en lo port, 358, b 10); *altera uela ventis dare compellitur* (l'altra fonch forçada fer vela o anar-se'n, 211, c 7). *Postridie eius diei (postero die e. d., E) cum ea (et E) nauis portum subire niteretur, vento deficiente, dum placidum redditur mare nec longius a classe turcensi distaret, trirremes turchorum viginti exercitu, Rhodiis conspicientibus, nauim aggrediuntur et oppugnant. Qui nauim deuehuntur viriliter se tutantur* (lo dia après següent, com la nau se sforçàs de entrar dins lo port, deffallint-li lo vent mentres que la mar és bonança e no fos luny de l'exèrcit dels enemichs, vint galeres asaltaren e combateren la nau. Los que són en la nau valerosament se defensen, 232, c 9 i 360, b 6). *Horis fere tribus nauali prelio machinarum iactu pugnatum est* (tres hores durà lo combat tirant bombardes, 346, c 1). *Tandem nostri victores euasere* (finalment los nostres foren vencedós, 177, a 7). *In qua pugna trirremium prefectus occiditur* (en la qual batalla o combat lo capità de les galeres fonch mort, 160, b 8). *Ac quoque incomoditate a<e>cepta ad suos hostis reuertitur et nauis subsidiaria postero die portum plenissimis uelis intrare non formidat* (ab aquest dan los enemichs se'n tornaren als seus, e la nau subsidiària, lo dia après, a veles plenes (entra) en lo port, 70, a 11). *Attulerunt profecto hee (he E) naues, nuncium quod Rhodiis (nobis E) non parua affecit leticia* (portaren aquestes naus nova, la qual alegrà molt als nostres, 291, b 6); *Pontificis quippe littere (l.q., E) recitantur, que Rhodiorum (nostros E) animos paternali monitione solidant (solidat E)* (les letres del papa són lestes e publicades, les quals dels nostres ab una monició o confort paternal los ànimos referma e conforta, 217, a 8), *subsidia quoque nauium parata pan// (20r) dunt, que prope diem venturam erant* (lo socós de naus dien que és aparellat, les quals de allí a poch dies deu venir, 233, a 1). *Preterea grandem expeditionem paratam nunciant que nedum Rhodios obsidione liberare, uerum etiam inimicam classem expugnare ac prosternere possit* (ultra de açò, dien ésser aparellat un gran exèrcit, que no solament a nosaltres deliuraran del setge, mas encara lo exèrcit dels enemichs vençre e destrohir, 361, a 5). *Rhodii, leto accepto nuncio, clementissimum romanum*

pontificem Sixtum quartum miris laudibus tollunt, laudant, predicant (haguda la nova alegra, dien e exalten ab grans lahors a Sixto papa quarto, 187, a 6), *Deoque pro eis felici statu humiles preces fundunt. Hic quoque rumor ad turchos (inimicos E) transit, qui perterriti ceptum discessum accelerant* (aquesta fama passà e saberen-ho los enemichs, los quals spantats, cuyten la lur partida, 90, a 4). *Exactis igitur nouem et octuaginta diebus, Rhodiorum litore classis soluens Phiscum nauigare properat. Illic milites et supellectilem exonerat, vbi dies vndecim morata, ad domesticos lares cum clade et ignominia reuertitur. Qui obsidionis pericula expertus est et res publico functus officio cognouit, ad laudem Dei (et ad E) christiane religionis exaltationem* (a lahor e exaltació de Déu e de la religió cristiana, 80, c 1), *Rhodiorum gloriam rerum gestarum commentarium edidit.*

Rhodie vrbis a turchis obsidio venerandi Fratris Dominici Saluatoris Castellanie Emposte eiusdem ordinis thesaurarii opera impressa finit feliciter pridie kalendas Marcii, anno Mo. CCCCo. LXXXIo.

. LAVS DEO.

ALBERT G. HAUF I VALLS
Universitat de València

REFERENCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALOMAR CAÑELLAS, A. I. (1992) *L'armament a l'illa de Mallorca als segles XIV i XV. Estudi de la seva terminologia*, Tesi doctoral inèdita, Universitat de les Illes Balears.
- BARBER, R. (1980) *The Reign of Chivalry*, Londres, David & Charles.
- BROCKMAN, E. (1969) *The Two Sieges of Rhodes 1480-1522*, Londres.
- BRUNET, J. Ch. (1860-1880) *Manuel du libraire et de l'amateur de livres*, París, 14 vls.
- BUTLER, L. (s.d:1980?) *The Siege of Rhodes 1480*, «Order of St. John Historical Pamphlets, 11», Londres.
- CAOURSIN, G. (1481) *Obsidionis Rhodie descriptio*, Barcelona, Pablo Hurus. Vid. LÓPEZ SERRANO, M.
- (1910) *Facsimile-Udgave af Guillaume Caoursins Beretning on Belejringen af Rhodos. Johan Snels Udgave af 1482 (text llatí). Facsimile-Udgave af Tyrkens Tog til Rhodos, Gotfred af Ghemens Udgave af 1505 (en danès)*, Kopenhague.
- (1482?)...*The Siege of the noble and inuyncyble cytee of Rhodes*..(versió de Johan Kay). N'hi ha ed. facsímils : Delmar, Scholars'Facsimiles and Reprints, 1975 i Amsterdam, Tectum Orbis Terrarum; i Nova York, Da Capo Press, 1970.
- (1493) *Etablissements des Chevaliers Hospitaliers de S. Jean de Jérusalem à Rhodes...*, traduit en français par ordre du grand maître Pierre d'Aubusson..., París.
- (1496) *Opera Guillielmi Caoursin*, Ulm, J. Reger, ff. 2r-15r.

- Bibliothèque National MS Lat 6067.
- (s.d.) *Descriptione della obsidione della citade Rhodiana, compillata per Gulielmo Caorsin* (s.ll.)
- (1502) *Der Vermaledigste vnd fromen Türggen Anchleg, vnd fürnemen wider die heiligen Cristenheit* (s.ll.).
- (1513) *Historia von Rhodis, wie ritterlich sich gehalten mit them tyrannischen Keiser Machomet*, Strassbourg, M.Flach.
- Catalogue Général des Livres Imprimés de la Bibliothèque Nationale*, vol. 23, París, 1925.
- COLÓN, G. (1988). *Vegeu ESTEVE, J.*
- (1987), *Problemes de la llengua a València i als seus voltants*, València, Universitat de València.
- COLON, G. i SOBERANAS, A.J. (1985) *Panorama de la lexicografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, pp. 44-50.
- COPINGER, W.A.(1895-1902), *Supplement to Hain's Repertorium Bibliographicum*, 3 vls., Londres.
- ESTEVE, J. (1489; 1988/2) *Liber Elegantiarum*, Venècia, Paganinus de Paganinis i Castelló de la Plana, Insula, ed. Estudi preliminar per Colon G.
- FERRANDO, A. (1993) « Del *Tiran* de 1460-64 al *Tirant* de 1490, dins Alemany R., Ferrando A. i Meseguer L.B., ed., *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura catalanes*, II, Abadia de Montserrat, pp. 25-68.
- FUSTER, J. (1993) «Consideracions sobre el *Tirant*», dins *Actes del Novè Col·loqui...* pp. 5-23.
- GARCÍA-ROJO, D. i ORTIZ DE MONTALVÁN, G.(1945) *Catálogo de incunables de la Biblioteca Nacional*, Madrid.
- GULSOY, J. (1959-1962) «La lexicografia valenciana», *Revista Valenciana de Filologia* 6, València, pp.109-141.
- HAIN, L.(1826-1838) *Repertorium bibliographicum, in quo omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumerantur vel adcuratius recensentur*, Stuttgart-París, 2 vls.
- HAUF, A.G. (1993) «*Tirant lo Blanc*: algunes qüestions que planteja la connexió corelliana», dins *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Publicacions de l' Abadia de Montserrat, pp. 69-116.
- (En premsa) «'La dama de Rodes': tècnica i 'energia boccaccianes' en un *novellino* del *Tirant lo Blanc*», dins Ferrando A. i Hauf A.G. ed., *Miscel·lània Joan Fuster*, VIII, Abadia de Montserrat.
- LÓPEZ SERRANO, M. (1947) «Incunables españoles. 'Obsidionis Rhodie descriptio', de Guillermo Caoursin», *Revista Bibliográfica y Documental, Suplemento nr.1*, 1 (1947), pp. 1-6 (+ 38 pp. s.).
- MARINESCU, C. (s.d.) *La Politique Orientale d'Alfonse V d'Aragon, Roi de Naple (1416-1458)*, IEC, Barcelona (no distribuït).

- MOLL, F. de B. (1977) «Entorn del lèxic del 'Liber Elegantiarum'», dins Colón G. ed., *Actes del Quart Col·loqui Internacional de Llengua i Literatures Catalanes. Basilea, 22-27 de març de 1976*, Abadia de Montserrat, Publicacions de l'Abadia, pp. 117-140.
- (1960) *El «Liber Elegantiarum»*, Barcelona, Universidad de Barcelona.
- ROCA, V. (1556), *Hystoria en la qual se trata de la origen y guerras que han tenido los turcos*, Valencia.
- SETTON, K.M. (1978) *The Papacy and the Levant (1204-1571), II; The Fifteenth Century*, Philadelphia, The American Philosophical Society.
- The British Library General Catalogue of Printed Books to 1975*, vol. 73, Londres, 1980.
- WALDSTEIN-WARTENBERG, B. (1988) *Die Vasallen Christi. Kulturgeschichte des Johanniterordens im Mittelalter*, Viena-Colònia-Graz, Böhlau Verlag.
- WITTLIN, C. (1993) «Dels manuscrits a l'edició: El Tirant, elaborat per Martorell, el 1460 usant materials preexistents, revisat després en "valenciana prosa" per Galba», dins *Actes del Symposion Tirant lo Blanc*, Barcelona, Quaderns Crema, pp. 605-633.
- (1991), *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*, Barcelona, IEC.
- (1990) «Pistes per a descobrir canvis introduïts per Martí Joan de Galba en el *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell, *Afers*, València, 5, pp. 313-327.

